

Tlocrt grada s označenim dijelom Pustijerne koji se u tekstu obrađuje

Nada Grujić

Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu,
Odjel za povijest umjetnosti

Izvorni znanstveni rad

Dubrovnik — Pustijerna**Istraživanja jednog dijela povijesnog tkiva grada¹***Vrijeme izgradnje i stanovnici Pustijerne*

Razvoj srednjovjekovnog Dubrovnika prikazuje veoma rani, pouzdani izvor — poznati spis »O narodima« bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta. Govoreći o naseljavanju strmih stijena uz more izbjeglicama iz Epidaura, on spominje tri faze rasta grada: »Oni ga sagrađe najprije kao mali grad, a poslije toga opet kao veći, a poslije toga prošire mu bedem, dobivši tako grad koji im omogućuje da se postepeno šire i množe.« Nešto kasnije u tekstu kaže: »U istom gradu, u hramu svetog Stjepana koji je u sredini grada, počiva sveti Pankracije.«²

Analiza preostalih urbanih struktura potvrđuje točnost te vijesti iz prve polovice 10. stoljeća. Prva utvrđena jezgra — *castellum* — na samom zapadnom kraju stijena ubrzo je dobila podgrađe, kako na istočnoj strani stijena, tako i na njihovoj sjevernoj padini. Istočni dio stijena, a to je u Konstantinovoj vijesti treća faza širenja grada, nosi odavno naziv Pustijerna, što jasno pokazuje da je nastala pred postranim gradskim vratima.³ U tom predgrađu nalaze se ostaci crkve sv. Stjepana, a podatak da je ona bila u sredini naselja upućuje na zaključak da je predgrađe tada već bilo zaposjelo stijene sve do njihova istočnog ruba. Sva tri proširenja tvore Ragusu i nose naziv *civitas*, dakle, gradskog naselja više razine.⁴ Trodijelnost prvobitne *civitas* iskazuje se i u kasnijoj podjeli na seksterije, od kojih se tri nalaze upravo na području najstarijega grada: Kaštel, Sveti Petar i Pustijerna.

Takav razvoj grada može se, u stoljećima koja inače duž jadranske obale obilježava proces dezurbanizacije, odraziti u dva oblika izgradnje: jedan je spontani i nazire se još uvijek u prvom predgrađu, uz Kaštel i ispod njega, a drugi, planirani, nosi izrazite elemente organizacije gradskog tkiva prema određenim shemama; to je Pustijerna. Na čitavom njezinu području može se još i danas, usprkos svim pregradnjama, utvrditi prvobitna parcelacija koja je, kao i pravilnost u izgradnji, bila zacijelo određena intervencijom vlasti i općinskim vlasništvom zemlje. Trebalo je, naime, stvoriti prostor za kuće razmjerno širokog sloja ljudi koji osim svoga rada i znanja nisu posjedovali nikakva drugog imetka, a u gradu koji je rastao morali su biti prisutni.

Takvi procesi odigrali su se još tijekom 9. stoljeća, jer polovicom 10. stoljeća Konstantin Porfirogenet već opisuje »veliki grad«. Kao u svim srednjovjekovnim gradovima odvijaju se i ovdje kretanja pojedinih slojeva stanovništva unutar gradskih zidina, odnosno stvara se i mijenja svojevrsni »socijalni zoning«. Velik broj vlasteoskih kuća na Pustijerni pokazuje, međutim, kako u jednom razdoblju, vjerojatno pod kraj 12. stoljeća, sloj koji će poslije preuzeti vlast u gradu potiskuje onaj manje imućan. Sve je to u vezi s ulogom koju ima dubrovačka luka: sloj koji se izdiže, osobito tijekom druge polovice 13. i u 14. stoljeću, oslanja se na plovidbu i trgovinu.

Ono što predio Pustijerne izdvaja u okvirima cijeloga grada, a što ujedno bitno utječe na izgradnju njezina prostora, pa i ambijenata, jest neposredna blizina gradske luke. Zacijelo je i samo rano formiranje Pustijerne kao predgrađa najstarijega dijela grada potaknuto njezinim položajem u odnosu na luku. Valja štoviše pretpostaviti da prirodno zaštićena luka, ili kako se u ranim dokumentima naziva — »unutrašnje more« — privlači već zarana i stanovništvo raznih zanimanja vezanih uz plovidbu, brodogradnju i trgovinu.

Sažetak

Na osnovi pisanih izvora i dosada provedenih istraživanja postojećeg građevinskog fonda izneseni su podaci o vremenskom slijedu izgradnje Pustijerne i životu tog gradskog predjela. Prostorna organizacija ovog dijela Dubrovnika, određena prije svega razmjerno rano provedenom regulacijom, obrađuje se kako na problemima koji nastaju transformacijom obrambenih gradnji, tako i na onima koji proizlaze iz različitog odnosa izgradnje spram parcelacije i pravilno zacrtane ulične mreže. Posebno su razrađene arhitektonske osobine stambene izgradnje na Pustijerni s obzirom na njezine prostorne i stilske vrijednosti.

Pogled sa Srda na dio gradske luke i Pustijernu

Godine 1222. prvi put se u pisanom dokumentu spominje jedna kuća na Pustijerni. Ivan Gundulić i njegova žena Dobroslava darivaju samostanu sv. Jakova na Višnjici, koji su već ranije bili podigli, »kuću koja je u Pustijerni i koja je bila od oca rečenog Ivana, i mlin s njegovim pravima«. Godine 1234. sastavljajući oporuku oni ponovno, među ostalim svojim dobrima, navode tu kuću s mlinom na Pustijerni.⁵ Spominje se, dakle, kuća koja je mogla biti izgrađena već pod kraj 12. stoljeća; pripadala je Ivanovu ocu Michaelu, rodonačelniku svih kasnijih Gundulića u Dubrovniku. Porodica je u prvoj polovici 13. stoljeća posjedovala čitav niz kuća, mnoga zemljišta, vinograde, stoku i brodove.⁶ Taj podatak nije, doduše, moguće vezati uz neku od postojećih građevina na Pustijerni, ali se sasvim sigurno nalazila na najvišem njezinu dijelu uz južni gradski zid.⁷ Međutim, kada se takvi podaci i ne mogu točno locirati ili se čak niti ne odnose na dio Pustijerne, koji je ovdje obrađen, oni dovoljno govore o izgradnji i stanovništvu ovoga gradskog predjela.

Razvojem trgovačke aristokracije i ovaj dio Dubrovnika mijenja fizionomiju: Pustijerna postaje — kako o tome često svjedoče izvori 14. stoljeća — sjedištem dubrovačkog patricijata.⁸ Naime, kada se u Dubrovniku u 13. stoljeću izdvaja, a u 14. stoljeću već sasvim formira trgovački patricijat, prati ga i pojačana izgradnja Pustijerne. Kao vlasnici

kuća javljaju se najbogatije vlasteoske porodice 14. stoljeća. Bili su to trgovci i brodovlasnici od kojih su mnogi upravo u tom stoljeću pomorsku trgovinu povezali s unosnom kopnenom trgovinom u zaleđu. Ilustrativan je u tom smislu primjer jednog od najstarijih dubrovačkih vlasteoskih rodova Gučetića (Gozze). Pri kraju 13. stoljeća izdvaja se ogranak kojem na čelu stoji Nicola de Goče. Potomci njegovi označuju se kao »Goče de Pustierna«. U 14. stoljeću Nicola Marini de Goče de Pustierna uživao je u Dubrovniku velik ugled — bio je član Vijeća umoljenih i Maloga vijeća. Bavio se trgovinom u Srbiji i Ugarskoj. I njegov brat Symon trgovao je bakrom i olovom u tim krajevima, prevozio je i vosak za Veneciju, a pod kraj stoljeća izvezio je ulje.⁹

Već u idućem 15. stoljeću izuzetna koncentracija gradskih rezidencija najvišega društvenog sloja odrazila se u ovom predjelu u intenzivnoj izgradnji reprezentativnih zdanja. O tome neosporno govore i neke u cijelosti sačuvane vlasteoske kuće na Pustijerni, ili njihovi sačuvani dijelovi, kao i mnogi uzidani grbovi. Tako, primjerice, samo u gusto izgrađenom bloku između današnjih ulica Braće Andrijića i Đure Baljivija, iz 15. stoljeća potječu dvije velike gotičke palače obitelji Ranjina, a s kraja toga i početka idućeg stoljeća tragovi su i spomen o palačama Tudizića, Bučića, Palmotića, Gučetića, Đorđića. Za sastav stanovništva Pu-

Gotička palača Ranjina u Ulici Đure Baljivija

stijerne i neke promjene koje nastupaju sa 16. stoljećem karakteristična je gradnja palače Skočibuha u današnjoj Restičevoj ulici. Bogati brodovlasnik i trgovac, pučanin Tomo Skočibuha, kupio je staru kuću Nika Đurđevića, koja je s istoka graničila s kućom Martolice Kabužića, sa sjevera s kućom Ivana Sorkočevića, a s juga s kućom Jere Gradića.¹⁰ Na mjestu te stare kuće dao je Tomo Skočibuha podići veliku renesansnu palaču posve izuzetnu po visini, neobično oblikovanom pročelju i bogatoj opremljenoj. Međutim, u prizemlju takve palače vlasnik je dao izraditi kamence za ulje koje je izvozio; time se pokazuje još jedna osobitost ovoga gradskog predjela.

Iako zatvorenost gradskog zida prema luci nije omogućavala neposredne veze između operativne obale i izgrađenog tkiva na Pustijerni, neosporno je već sama blizina luke uvjetovala neke specifične oblike u stambenoj arhitekturi. Naime, gotovo da nema kuće, bez obzira na veličinu, niti palače, bez obzira na reprezentativnost, koja u prizemlju uz predvorje ne bi imala spremišta. Te su prostorije često oblikovane jednako istaknutim stilskim obilježjima i jednakom obradom svih arhitektonskih elemenata kao i rezidencijalni dijelovi; negdje se očito težilo i prikrivanju prave gospodarske namjene tih prostorija.

Određena dvojnost ovoga gradskog predjela — izrazito reprezentativnog, ali na čvrstim gospodarskim osnovama —

očituje se ponajviše u stambenoj izgradnji, ali se potvrđuje u još nekim zdanjima, primjerice u slanicama kod Sv. Ivana. Prva je građena 1408. godine.¹¹ U tu se prostoriju od 1504. godine smještaju prošnjaci.¹² Godine 1519. odlučeno je da se kod crkve sv. Ivana učini »*campum cum tecto*« i da se sagradi nova slanica.¹³ Već sam podatak da se u tu svrhu može koristiti i dio općinske ulice govori o značenju slanica u ovom predjelu i njegovu utilitarnom karakteru. Otvorenim ostaje pitanje u kojoj je mjeri i na koji je način taj prostor bio određen vratima koja su u ovom dijelu gradskog zida postojala i kada je njegova izravna veza s lukom bila dokinuta. Obližnje kuće zadržale su do danas izrazitu skromnost gradnje i sva tipološka obilježja pučkih kuća, što predstavlja određeno odstupanje od izgradnje u drugim dijelovima Pustijerne.¹⁴

Blizinom luke može se objasniti i razmjerno velik broj hospitala u ovom dijelu grada, koji su svi osnovani i izgrađeni tijekom 15. i 16. stoljeća. Hospitali su u to vrijeme zapravo ubožnice, a ne bolnice; grade se i održavaju redovno od ostavština i zadužbina, ili ih osnivaju pojedine bratovštine. Najraniji hospital na Pustijerni, ali u njezinu zapadnom dijelu, jest onaj uz crkvu sv. Stjepana, a navodi se u jednoj oporuci iz 1423. godine.¹⁵ Ostala tri hospitala nalaze se u istočnom dijelu Pustijerne: onaj uz crkvu sv. Ivana spominje se 1437. godine,¹⁶ a 1498. godine i hospital

Palača Tome Skočibuhe u Restičevoj ulici, ulaz u spremište

Crkva Gospe od Karmena, zapadni portal

kod Sv. Tome; nalazio se uz sam sjeverni gradski zid prema luci.¹⁷ Godine 1544. Marin Gučetić gradi i hospital kod crkve sv. Teodora, koji je poput ostalih bio namijenjen starim i siromašnim ženama.¹⁸

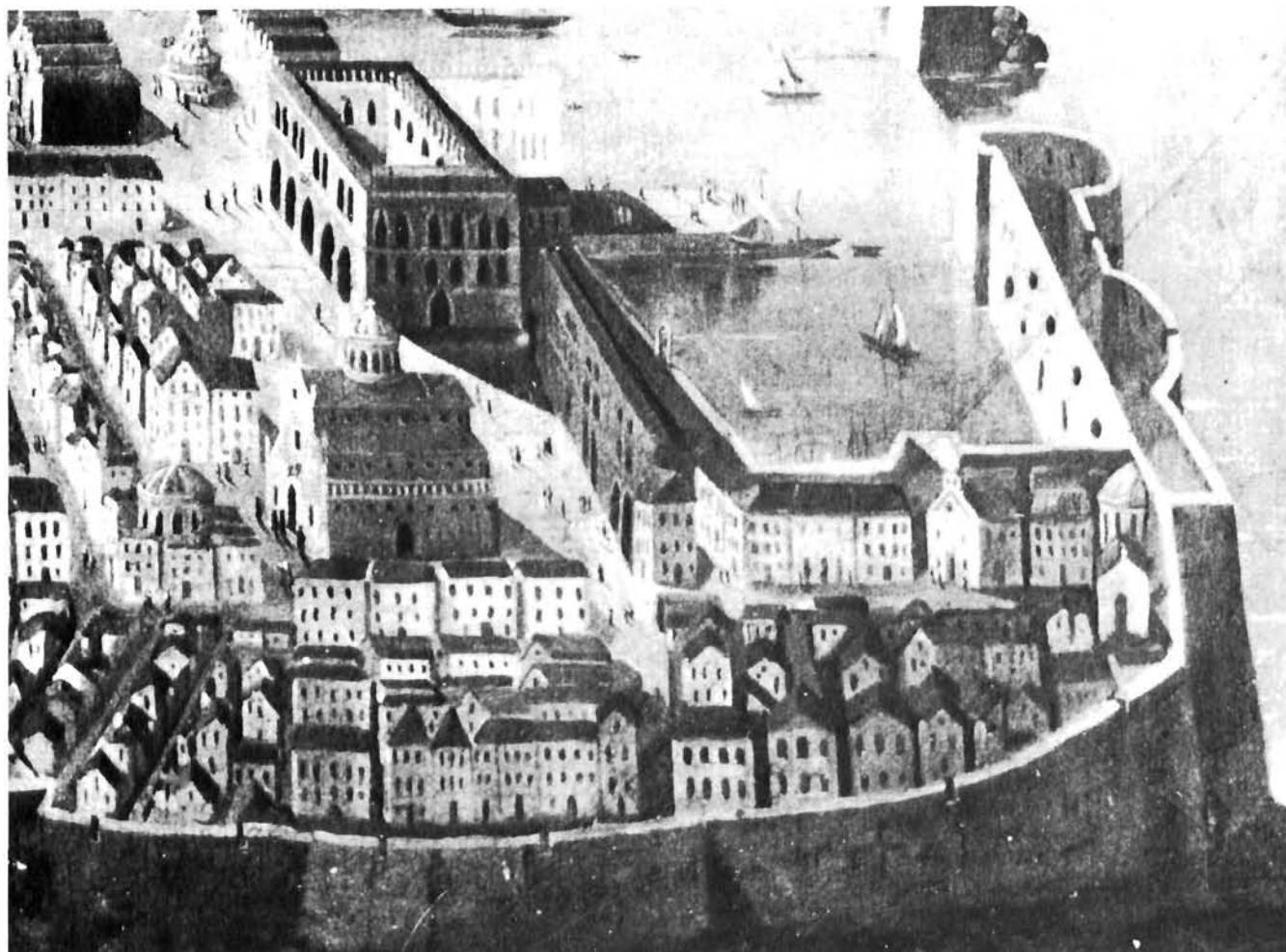
Velika gustoća izgradnje i stanovništva u ovom gradskom predjelu, a na razmjerno visokoj razini, pretpostavljaju i određen stupanj urbane kulture. Osnove nekih higijenskih i socijalnih mjera donosi već Statut iz 1272. godine; za ono doba bile su neobično napredne. Komunalna politika odrazila se i u nizu kasnijih propisa (Liber viridis) koji svjedoče o brizi za gradski zajednički prostor i život njegovih stanovnika. Mnoge odredbe o održavanju i čišćenju kanala, te o odvođenju oborinskih voda, učestale su posebno u 14. i 15. stoljeću. One koje se odnose na područje Pustijerne govore prije svega o higijenskim uvjetima života, ali često su to ujedno i podaci o pravcima nekih ulica, te o nekim građevinama.¹⁹ Međutim, sva pojačana pažnja koja se posvećuje tim problemima u 14. i 15. stoljeću nije spriječila velike epidemije. Zacijelo je ovaj gusto izgrađen i naseljen gradski predio dijelio sudbinu čitavoga grada kojim su od kraja 14. do početka 16. stoljeća harale uzastopne kuge.²⁰ Teške posljedice po sastav i broj stanovnika dovodile su ujedno i do opadanja svih oblika života, pa tako i do povremenih padova u intenzitetu izgradnje.

To, međutim, ne znači nužno i pad u kvaliteti onoga što je izgrađeno. Svjedoče o tome neki, doduše rijetki, stambeni objekti iz prve polovice 17. stoljeća, a osobito jedan sakralni — Gospa od Karmena. Podignuta je između 1633. i 1636. godine na mjestu stare crkve sv. Ivana.²¹ Crkva Go-

spe od Karmena predstavlja jedan od najznačajnijih spomenika ranobarokne sakralne arhitekture u Dalmaciji;²² njezina bogata oprema, oltari i slike, pokloni vlasteoskih porodica Restića i Đorđića, imaju vjerojatno i votivno značenje.

Grad su pogađali i potresi. Kronike ih bilježe tijekom 10. i 15. stoljeća, no prvi službeni dokument o jednom velikom potresu potječe iz 1520. godine. Iz zapisa sjednica Vijeća umoljenih proizlazi da su tada sve kuće unutar zidina bile oštećene.²³ Zacijelo otada gornji srušeni katovi visokih gotičkih i renesansnih palača nisu više obnovljeni. Drugi jači potres spominje se 1639. godine. Mnogo je kuća bilo oštećeno, neke je trebalo i porušiti, neke učvrstiti i poduprijeti, a s gradskih zidina morala su se ukloniti kruništa.²⁴ Ono što je tim potresom bilo načeto, srušeno je do kraja 1667. godine u katastrofalnom potresu koji je bio popraćen i požarom. Gotovo polovina gradskog stanovništva je poginula. Posljedice su potpuna preobrazba nekih građevinskih struktura, prostornih cjelina i ambijenata.

U izgradnji cijeloga grada, pa tako i predjela Pustijerne, taj potres predstavlja najznačajniju cezuru, a u nekom pogledu i trajni prekid tradicionalnih pravila izgradnje. Već i sama uredba Senata o obnovi grada Dubrovnika iz 1668. godine²⁵ ima za cilj da raznim olakšicama potakne popravak kuća unutar zidina, jer očito je da su se »svi plemići, građani i ostali puk nastanili izvan grada«, pa obnova grada ide sporo. Stoga se dozvoljava da svatko na položajima porušenih kuća gradi gdje hoće, ukoliko prijašnji vlasnik ne otpočne s popravkom u roku od dva mjeseca. Oštećene

Pustijerna na prikazu Dubrovnik prije potresa 1667. godine (kopija iz kasnijeg vremena, vjerojatno s početka 19. stoljeća, zbirka franjevačkog samostana u Dubrovniku)

kuće vlasnici su dužni popraviti u roku od godine dana, u protivnom te kuće pripadaju općini. To je, zapravo, pravna i imovinska podloga na kojoj se u posljednjim desetljećima 17. te u 18. stoljeću provodi niz intervencija kako u urbanom tkivu, tako i u samim ranije izgrađenim objektima, a osobito pri novim gradnjama.

Na Pustijerni su mnoge građevine toliko stradale da se više nisu ni obnovile, primjerice, samostanski kompleks sv. Tome, crkve sv. Teodora i sv. Spasitelja. Što se stambene arhitekture tiče, situacija je nešto drukčija. S obzirom da je na Pustijerni, promatrano u okvirima cijeloga grada, sačuvan najveći broj gotičkih i renesansnih palača, bit će da su u drugim dijelovima grada rušenja bila još temeljitija. Većina građevina nastalih prije potresa 1667. godine bila je ipak toliko oštećena da u mnogo slučajeva nije bilo moguće rekonstruirati njihov prethodni izgled. Upravo zbog toga barokne su intervencije nakon potresa ne samo tako mnogobrojne već i toliko »slobodne« u prostornom pogledu. Osobito kada je riječ o financijski jakom naručiocu koji se nalazi u prilici da proširi svoje stanište i na okolne čestice što su izgubile vlasnika. To su primjeri upravo »eksplozivnog« širenja nekih palača koje ne zadire jedino u raster javnih komunikacija. Sve se to odnosi, međutim, tek na ograničen, puno manji broj obitelji i palača.

Sudeći po dokumentima već je u 13. stoljeću nastupila sta-

novita degradacija najstarijih dijelova grada (seksteriji Kaštel i Sv. Petar) zbog toga što se novi patricijat naseljuje u Pustijerni. Kasnije će sličnu sudbinu doživjeti i Pustijerna. Općenito sa 16. stoljećem otpočinje kriza koja Dubrovnik ipak nije pogodila tako teško kao neke druge gradove ovisne isključivo o mediteranskoj plovidbi i trgovini. Iako je za Dubrovnik posjed izvan grada uvijek imao određenu ulogu, od 16. stoljeća on će postati izvorom prihoda znatnoga dijela patricijata. Stoga se određeno opadanje velikih gradnji u gradu, pa tako i na Pustijerni, može dovesti u vezu s većim ulaganjima u posjed izvan grada. Naime, već u renesansnom razdoblju pravo stanovanje patricija često nije više palača u tijesnoj gradskoj ulici, nego ljetnikovac u neposrednoj blizini grada.

Kriza grada koja sve više jača u slijedećim stoljećima dovodi do poremećaja odnosa između društvenih slojeva u njemu, do povećanja sloja siromašnih stanovnika koji postupno postaju nesposobni ne samo za neku kvalitetniju gradnju već i za održavanje svoga habitata. Stoga se sve ono što se odvija od kraja 18. stoljeća, a pogotovu u 19. stoljeću, i što se nastavlja i za naših dana, svodi na usitnjavanje i razbijanje originalnih ranijih tlocrtnih rasporeda, na interpolacije čitavih katova u visoke reprezentativne dvorane — što predstavlja svojevrsno razgrađivanje najvrednijih dubrovačkih stambenih prostora.

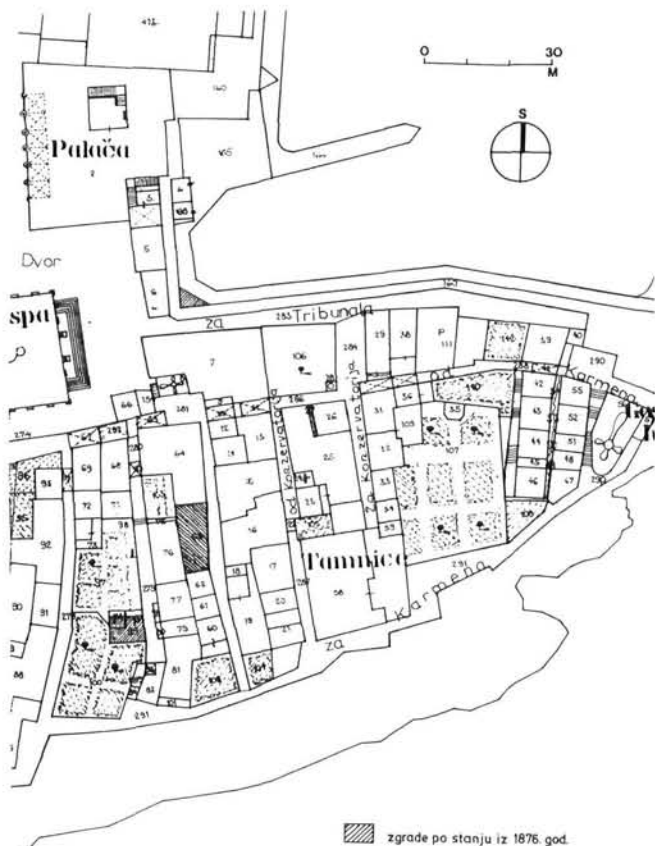
Neistraženi prostori

Pokušaju analize izgrađenog tkiva Pustijerne izmiču neki dosad neistraženi prostori ovoga gradskog predjela. Stoga će, prije pristupa pojedinačnim temama, u ovom poglavlju biti navedeno o kojim je prostorima riječ i koju problematiku oni sadrže.

S obzirom da povijesna jezgra Dubrovnika nije općenito bila dovoljno arheološki istražena, predlažu se i provode istraživanja prilikom obnove pojedinih objekata i cjelina. Rezultati takvih istraživanja ne moraju biti od važnosti samo za neku određenu građevinu, već će mnogi od njih pridonijeti spoznaji o urbanističkom razvoju čitavoga grada. U ovom dijelu Pustijerne sretna je okolnost što pisani dokumenti ukazuju da istraživanja treba većim dijelom usmjeriti upravo na površine koje su ili ostale neizgrađene ili ih »pokrivaju« zidovi i objekti koje bi pri obnovi ionako trebalo ukloniti; tek neka manja sondiranja tla predviđena su u prizemljima postojećih objekata.

Područja arheoloških istraživanja većeg su opsega: prostor između Stajeve i Bandureve ulice (nekadašnje košarkaško igralište), na kojem se spominje samostanski kompleks sv. Tome, i prostor južnog dijela bloka između ulica Bandureve i Braće Andrijića (dvorište i prizemlje nekadašnjeg zatvora), gdje se spominje crkva sv. Teodora, hospital uz nju, a negdje u blizini i crkva sv. Spasitelja. Navedena ispitivanja to su važnija što uz staru crkvu sv. Ivana upravo titulari crkava na ta dva spomenuta prostora govore u prilog ranom naseljavanju istočnog dijela Pustijerne. Pisani izvori o tim nestalim crkvama ne dopiru dalje od 13. stoljeća; međutim, imena svetaca kojima su posvećene javljaju se već u ranim stoljećima srednjega vijeka.²⁶

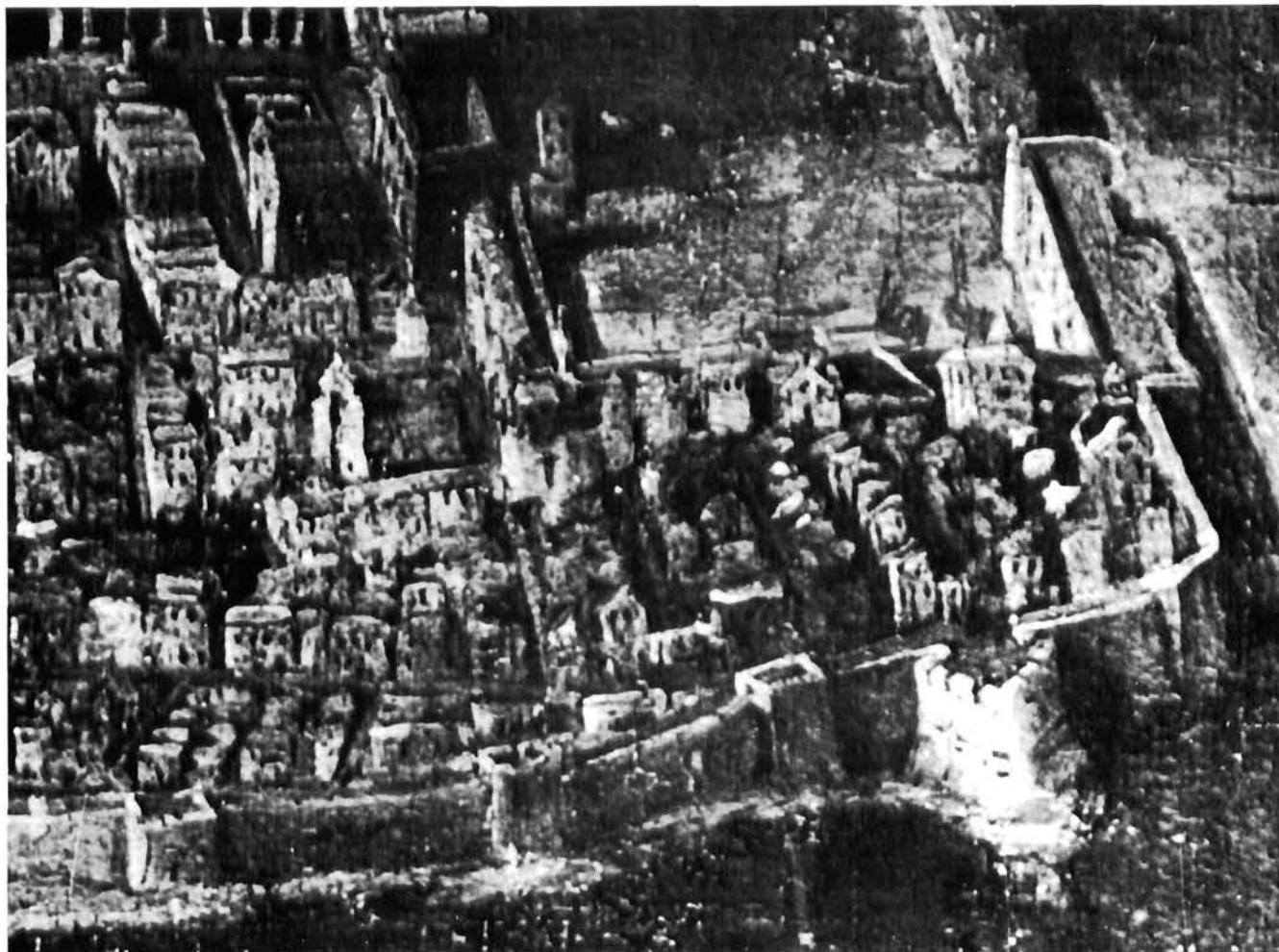
Budući da je prostorna organizacija Pustijerne bitno određena kako mrežom javnih komunikacija i parcelacijom, tako i fortifikacijama uz rubove toga predjela, od posebnog su značenja lokacije objekata na njegovu istočnom kraju: crkve sv. Ivana i samostana sv. Tome. Na mjestu Sv. Ivana podignuta je kasnije crkva Gospe od Karmena, pa bi njegovo istraživanje došlo u obzir tek sa sanacijskim radovima, odnosno ispitivanjima tla unutar i oko sadašnje crkve. Svakako bi nalaz Sv. Ivana i saznanje o vremenu njegove izgradnje mogao, upravo u odnosu na položaj i dataciju samostana sv. Tome, dati odgovor na mnoga neriješena pitanja. Naime, sakralni kompleks sv. Tome, koji se u pisanim izvorima spominje u prvoj polovici 13. stoljeća (no mogao bi biti i mnogo stariji), nalazio se možda neko vrijeme na samom istočnom rubu grada; tako se i samostan sv. Andrije nalazio na drugom, zapadnom kraju najstarijeg naselja na hridinama, a u Dubrovniku je to gotovo pravilo i kasnije kod lokacije većih samostanskih kompleksa. Smještanje samostana sv. Tome na istureni dio poluotoka imalo je možda u određenom vremenu i obrambenu funkciju. Može se pretpostaviti, naime, da ovi samostani već samom zatvorenosti sklopa, opasani svojim zidom, predstavljaju »čvrste točke« gradskoga tkiva. Svrha će arheoloških istraživanja u ovom dijelu Pustijerne biti da se otkriju eventualni ostaci građevina, ali i da se razjasni odnos perimetra samostana sv. Tome i regulacijama određenih *insula* u ovom krajnjem istočnom dijelu grada. Samostanski kompleks predstavljao je, čini se, granicu područja koje je bilo regulacijom obuhvaćeno u prvoj fazi. *Insula* s istočne njegove strane, tj. ona između samostana sv. Tome i ranije crkve sv. Ivana, skreće naime od pravca ostalih ulica i izgra-

Pustijerna na austrijskoj katastarskoj karti iz 1837/76. godine (Arhiv mapa, Split)

denih nizova, podudarajući se s dijelovima grada reguliranim poslije u 13. stoljeću.

Samostanski kompleks sv. Tome zauzimao je istočni, dosta uzak dio prostora između Stajeve i Bandureve ulice. Naime, premda su arheološka istraživanja još u toku, otkrivena je ovdje još jedna ulica, usporedna s Bandurevom, pa proizlazi da je i blok između nje i Bandureve ulice imao također dva niza kuća koje su bile odijeljene kanalom. Samostan sv. Tome spominje se prvi put 1234. godine u oporuci Ivana i žene mu Dobroslave Gundulić.²⁷ Bio je to samostan benediktinki koje su, kako nam to potvrđuju i dokumenti s kraja 13. i početka 14. stoljeća, imale svoje posjede u Gružu i Župi.²⁸ Na osnovi pisanih svjedočanstava moguće je donijeti i neke zaključke o opremljenosti i stanju pojedinih dijelova samostana, te o nekim radovima na crkvi sv. Tome u 14. stoljeću.²⁹ Dokumenti daju neke podatke o veličini kompleksa, te o rasporedu njegovih građevinskih dijelova. Godine 1412. Malo vijeće donosi odluku o probijanju tri prozora u gradskom zidu prema luci »prope murum monasterii sancti Thome«, što pokazuje da se samostanski kompleks protezao i sjeverno od Ulice od Pustijerne.³⁰ O lokaciji same crkve sv. Tome unutar toga sklopa govore dva dokumenta: prvi iz 1435. godine, kada se prilikom uređenja i čišćenja Ulice od Pustijerne kaže »da se započne od Vrata od Pustijerne i prosljedi do crkve sv. Tome«, a drugi iz 1439. godine, kada je koludricama dozvoljeno da crkvu povise do ispod lukova obilaznoga hodnika zidina.³¹ Iz drugoga preciznijeg podatka proizlazi da je crkva bila na južnom kraju samostanskog kompleksa.³² Svakako s njegove sjeverne strane bio je hospital koji se spominje 1475. godine u vezi s gradnjom novoga gradskog

Prikaz Dubrovnika iz polovice 17. stoljeća, dio grada s Pustijernom i već izgrađenim bastionom sv. Spasitelja (Trogir, privatna zbirka)

zida prema luci,³³ i ponovno 1498. godine.³⁴ O njegovu položaju u odnosu na sklop još više govori dokument iz 1508. godine, u kojem je izričito navedeno da se samostanu priključuje hospital izgrađen u blizini toga samostana, te da se uređuje za stanovanje dumana.³⁵ Godine 1514. Vijeće umoljenih prihvaća predloženi model gradnje samostana sv. Tome i donosi odluku da se otpočne s izgradnjom nove crkve.³⁶ Koliko je od tih velikih radova izvedeno, nije moguće utvrditi zbog nedostatka pisanih dokumenata, a pitanje je i što će od te faze izgradnje samostana zateći arheološka istraživanja. Malobrojni podaci potvrđuju postojanje toga samostana kroz 16. i 17. stoljeće,³⁷ a potres 1667. godine razorio ga je u toj mjeri da do njegove obnove više nije došlo.

U neposrednu blizinu ovoga lokaliteta, na mjesto Sorkočevićeve palače u Bandurevoj ulici 5—7, Beritić locira i crkvicu sv. Spasitelja.³⁸ On pretpostavlja da je bila u blizini samostana sv. Tome, a svakako u južnom dijelu ovoga bloka, jer je po njoj dobio ime i bastion sv. Spasitelja. Crkva sv. Spasitelja spominje se prvi put 1348. godine u oporukama Pavla Žurgovića i Ane, žene Lukara Bunića, koja navodi da je crkva ispred njezine kuće u luci.³⁹ Crkva se spominje i 1568. godine.⁴⁰ Međutim, jedini dokument koji pobliže govori o položaju te crkve potječe iz 1676. godine,⁴¹ što ujedno isključuje mogućnost da se crkva nalazila na mje-

stu velike barokne palače Sorkočevića, koja je zapravo nastala pregradnjom dviju predašnjih renesansnih palača. Ispravnije bi bilo locirati je južnije, na prostor između palače i zatvorskoga dvorišta, ili zapadno od Bandureve ulice.

Čitav južni dio bloka između Bandureve ulice i Ulice bratice Andrijića zauzima zgrada donedavnog zatvora. Taj je prostor doživio tijekom stoljeća i najveće promjene u građevinskom smislu. Tu se nalazila crkva sv. Teodora, koja se u oporuci Bogdana de Pisino spominje već 1281. godine.⁴² Već tada se uz crkvu nalazila i zgrada za isposnice (u oporuci se spominje »reclusa« te crkve). Godine 1535, kada Andrija Žurgović i Alojzije Gučetić kod crkve sv. Teodora grade ubožnicu — hospital za siromahe, uzima se u tu svrhu i spomenuta zgrada.⁴³ Iz 1546. godine sačuvan je iscrpan opis hospotala koji je u prizemlju imao dvije sobe, a na gornja dva kata još šesnaest soba.⁴⁴ Zacijelo je postojao još 1739. godine, kada se na Pustijerni osim hospotala kod Sv. Stjepana navodi još jedan, vjerojatno taj kod Sv. Teodora.⁴⁵ Hospital je izgorio prije 1782. godine; tada se kaže da se nalazio kod porušene crkve sv. Teodora, a njegovo je zemljište ustupljeno za gradnju »konsekvatorija«. U prvoj polovici 19. stoljeća zgrada se počinje koristiti kao zatvor i u toj namjeni ostaje donedavno.

Istraživanja treba provesti i na prostoru između Ulice kneza Damjana Jude i Ulice od Pustijerne i to u prizemljima

objekata koji su se ovdje formirali u specifičnim uvjetima. Naime, u najranijem razdoblju svoje povijesti nalazili su se na liniji gradskoga zida prema luci. Iz obrambenih razloga zid je završavao terasama koje su služile kao obilazni hodnici; terase su bile spojene prijelazima (*variches*) po kojima je čitav niz dobio naziv »sub varicos«. Pretpostavlja se da je ispod terasa, u donjim dijelovima uza zid prigrađenih objekata bila presvođena ulica.⁴⁷ Sačuvani srednjovjekovni dijelovi objekata, kao i pisani izvori koji se odnose na taj potez, ukazuju na vrlo složen slijed njegove izgradnje, koji bez arheoloških istraživanja nije moguće sagledati u cjelini. Ispitivanjima u tlu i zidovima prizemlja svih objekata ovoga niza mogla bi se ustanoviti dužina spomenute rane komunikacije, ali i odnos ulice i prostora u prizemljima pojedinih objekata na koje ukazuju neki rani otvori. Jednako bi sonde u današnjoj Ulici kneza Damjana Jude, ispred sadašnjih sjevernih pročelja objekata, mogle naići na tragove stare obale koja je duž čitavoga gradskog zida, od Vrata Ponte do kule od Mula, bila drvena sve do pred kraj 15. stoljeća.⁴⁸ Bez istraživanja nemoguće je sa sigurnošću prihvatiti pretpostavke o mjestu gradskih vrata u ovom ranom, za grad važnom obrambenom zidu. Potez »sub varicos«, na kojem se podižu uglavnom stambeni objekti, imao je na svom zapadnom kraju i jedan sakralni objekti: sada je to crkva sv. Bartula, ali se pretpostavlja da je na njezinu mjestu (ili u neposrednoj blizini) prije bila crkva sv. Kuzme i Damjana, pa će i tu pretpostavku trebati provjeriti ispitivanjima tla.⁴⁹

Organizacija prostora

Prostor ovoga dijela Dubrovnika uvjetovan je prije svega položajem na isturenom istočnom dijelu hridina i položajem u odnosu na luku, što ujedno znači i vanjskim svojim granicama, koje s obzirom na to da su u većem dijelu utvrđene, uza sve promjene što ih nose potrebe obrane, ostaju trajnim određenjem ovoga prostora. Organizacija prostora unutar tih datosti određena je mrežom komunikacija koje ga presijecaju i dijele, odnosno širinom blokova i parcelacijom, što sve s obzirom na neke svoje značajke govori da je u ovom dijelu grada regulacija provedena vrlo rano, pa već samim time predstavlja prvorazredni spomenik gradogradnje.

Obrambene gradnje

Pripojenje svakog novog nastanjenog dijela najranije utvrđenoj jezgri grada prati i proširenje obrambenog pojasa, da bi konačno, pod kraj 13. stoljeća, on dosego svoj današnji opseg. Pojedini se obrambeni objekti tog sistema, međutim, grade i pregrađuju, dograđuju i spajaju sve do 18. stoljeća. Isprva se veća pažnja posvećivala izgradnji zidina i kula sa strane kopna, a upotrebom vatrenog oružja od sve većeg značenja postaje i utvrđivanje grada s morske strane.

Najstariji dosad ustanovljeni tragovi obrambenog sistema Dubrovnika nalaze se upravo u ovom dijelu grada. To su ostaci fortifikacijskog objekta s morske strane u dijelu između bastiona sv. Spasitelja i sv. Stjepana. Mogućnost datiranja toga zida u razdoblje 5—7. stoljeća još donedavno se činila spornom.⁵⁰ Međutim, najnovija arheološka istraživanja u Dubrovniku — nalazi najranijeg sloja crkve sv. Petra (6. stoljeće) i za sada najstarije sakralne građevine ispod katedrale (6—8. stoljeće)⁵¹ — bacaju novo svjetlo na

ovo razdoblje povijesti grada i njegove graditeljske mogućnosti. Svakako da se u tim ranim stoljećima srednjega vijeka ni jedan dio grada nije mogao naseliti, a da se ne osigura njegova obrana.⁵² Imajući to u vidu treba s ozbiljnošću prihvatiti podatke starih kroničara i povjesničara kada o utvrđivanju govore općenito, ali moramo biti oprezni kada pojedine utvrde postavljaju u prostor i vrijeme.⁵³

Prvi arhivski podatak koji govori o jednom dijelu obrambenog pojasa Pustijerne potječe iz 1254. godine.⁵⁴ To je presuda o sporu oko kupnje komada starog zida što ga je općina nekad sagradila, a išao je do zapadnog ugla Vrata od Pustijerne i graničio s kućom koja je bila vlasništvo Grubiše Gundulića.⁵⁵ Ostali podaci što ih nude pisani izvori o dijelovima zidina i kulama u ovom dijelu grada potječu iz mnogo kasnijeg vremena, iz 14. stoljeća. Godina 1346. u odredbi Velikog vijeća o raspodjeli stražarskih mjesta navedene su i neke kule i vrata u ovome dijelu grada.⁵⁶ Nakon kule od Mula, kojom se branio pristup u luku, navodi se kula Jakova Gundulića⁵⁷ (na južnom dijelu današnje tvrđave sv. Ivana), koja je kao ugaona kula, »cantanata«, prihvaćala poteze gradskoga zida i prema luci i prema pučini. Potom sa strane mora slijede: kula Ilije Binčulića, zvana i kula Gloton (u produžetku današnje Ulice za Karmenom), kula Pavla Marseseleze, zvana kula Zoreta (u produžetku današnje Ulice Đure Baljivija) i kula Đura Kotorana, odnosno kula Stojnise (na dijelu gradskoga zida u blizini kasnijeg bastiona sv. Stjepana). U gradskom zidu prema luci spominju se 1360. godine Vrata od Mula, vrata ispod kuće nekog Paska, te vrata ispod kuće Nikifora Ranjine.⁵⁸

Činjenica da su neke kule i neka gradska vrata na Pustijerni još u 14. pa i u 15. stoljeću zadržali imena patricija ili vlasnika ukazuje na to da se obrana u najranijim vremenima organizirala preko vlasteoskih rodova. U početku su to bili posjednici zemljišta u gradu, a možda i nekih izgrađenih blokova; poslije su to bili vlasnici velikih kuća i palača. Dok se još sasvim nije razvio obrambeni sistem grada, oni sami osiguravaju svoj posjed, ali time ujedno i dijelove naselja.⁵⁹ Obrana privatnog posjeda u gradu ogleda se tijekom srednjovjekovnog razdoblja i u organizaciji prostora.⁶⁰ Posljednji ostaci, a možda i najsaučuvaniji primjer takvog oblika obrane unutar zidina jesu »utvrđeni« krajevi današnje Restičeve ulice.⁶¹ Ulaz i izlaz te ulice zatvaraju objekti nalik kulama, odnosno ostaci fortifikacija.⁶² Takve »kontrolirane« ulice često su dijelom bile i nadsvođene.⁶³ Nakon odluka Statuta na taj način branjene zone grada počinju pomalo odumirati.⁶⁴ Funkciju obrane zadržavaju one vlasteoske kule koje su ujedno i dio gradskoga obrambenog pojasa.

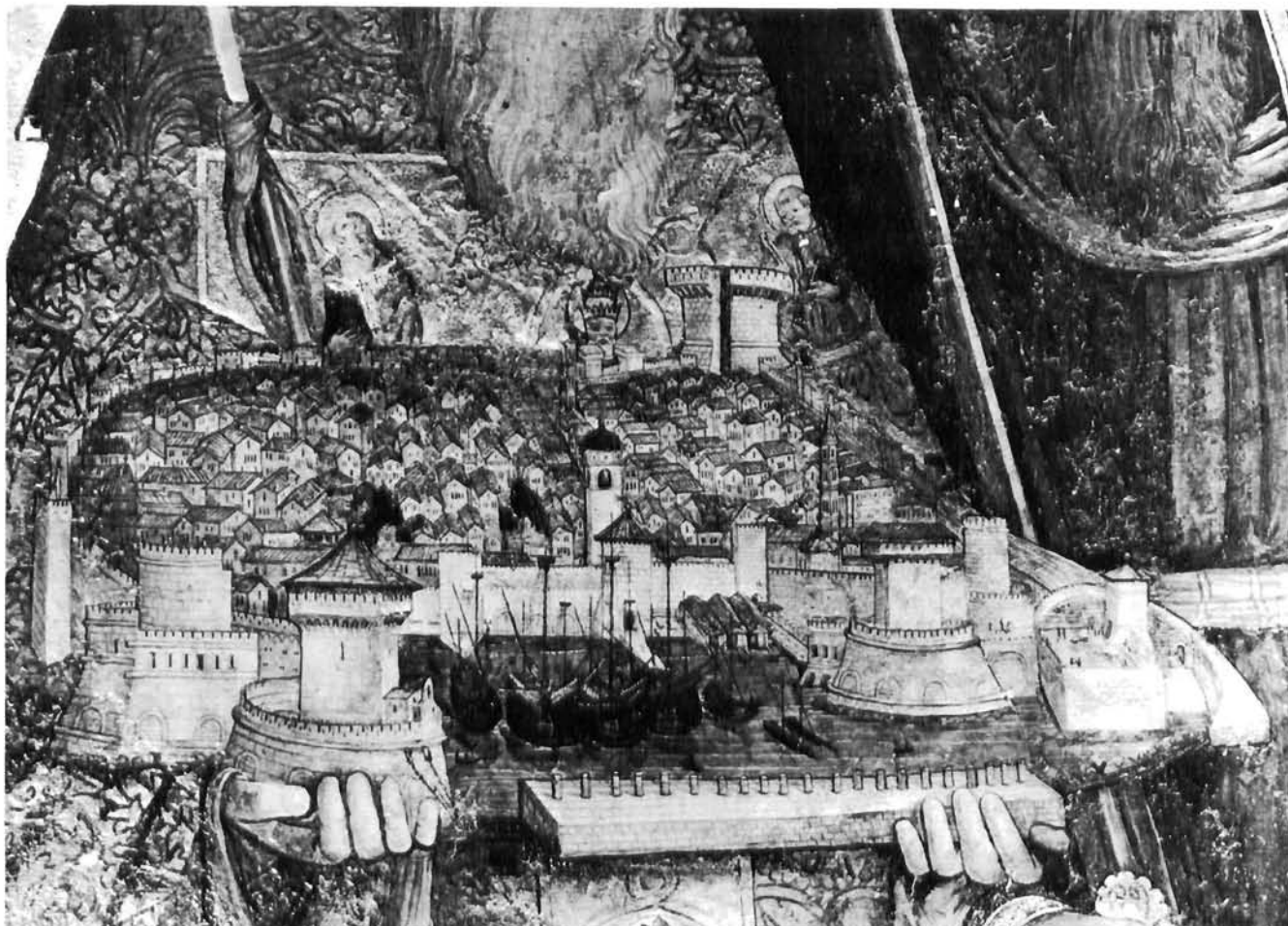
U predjelu Pustijerne od navedenih kula s istočne i južne strane nijedna nije sačuvana, jer su na tom dijelu fortifikacije doživjele velike promjene. Ponajviše se to odnosi na sam istočni kraj Pustijerne i onaj dio obrambenog sistema koji je štiti luku. Na prostoru kojeg sada zauzima tvrđava sv. Ivana stajale su do sredine 16. stoljeća dvije kule: na sjevernom isturenom kraju kula od Mula, a na južnom dijelu kula Jakova Gundulića. U zidu koji ih je spajao bila su vrata kule od Mula: vodila su na nasip (muo, gat) iz luke, a ne iz Pustijerne, jer do kraja 15. stoljeća nije bilo sadašnjeg zida u luci. Kroz ta vrata vodio je i pristup u kulu od Mula, a pred njima, s vanjske strane zida, nalazile su se u 14. stoljeću i neke kuće.⁶⁵ Godine 1346. kada se, kako smo naveli, spominju po prvi put kule u ovom dijelu Pusti-

Romanička kula na ulazu u Restićevu ulicu

jerne, odlučeno je i da se kula od Mula sagradi u kamenu i kreću, odnosno da se starija, vjerojatno drvena, kula zamijeni zidanom.⁶⁶ Gundulićeva kula se u dokumentima od početka 15. stoljeća naziva sve češće uglom kod Sv. Ivana ili uglom Mula.⁶⁷ Dok je kula od Mula bila za obranu grada i za obranu luke od velikog značenja, pa tijekom 15. i

16. stoljeća postaje jednom od najvećih utvrda u gradu, Gundulićeva kula već po samim nazivima koji u odnosu na nju nisu postojani, a i po podacima o pregradnjama, navodi na zaključak da u određenom vremenu gubi na važnosti kao kula, a sve više se na tom mjestu ističe ugao zidna. Stoga nije neobično da prvi veći zahvat u 16. stoljeću

Nikola Božidarević, triptih u crkvi dominikanskog samostana, prikaz grada s početka 16. stoljeća

predstavlja pregradnja ugla kod Sv. Ivana po planu Paskoja Miličevića.⁶⁸ Paskojevu polukružnu kulu sv. Ivana, izgrađenu 1500. godine, prikazao je Nikola Božidarević na triptihu u dominikanskoj crkvi, a nalazi se i na modelu grada što ga drži sv. Vlaho na slici u Kneževu dvoru. Posvemašnju preobrazbu ovog dijela Pustijerne donosi gradnja današnje tvrđave sv. Ivana u prvoj polovici 16. stoljeća; u nju su ugrađene i kula od Mula s toretama, i Paskojeva polukružna kula sv. Ivana, i zid s Vratima od Mula. Nova tvrđava dobila je ime Sv. Ivan na Mulu.⁶⁹

Kule južnoga gradskoga zida, koje su iz srednjega vijeka ponijele imena vlasnika Ilije Binčulića i Pavla Marseleze, a dalje prema zapadu i kula Đure Kotorana, bile su povezane zidom izlomljene linije, koji se nastavljao sve do Sv. Margarite. Stari gradski zid prema moru, o čijem nastanku nema podataka, zamjenjuje se 1418. godine novim; zapravo određeno je da se debljina staroga zida udvostruči, a on da se ne ruši na svim dijelovima niti nakon izgradnje novoga zida.⁷⁰ Gradske kule sa strane mora spominju se i 1450. godine.⁷¹ Međutim, nakon početka Kandijskog rata, te su srednjovjekovne kule svakako predstavljale nedovoljno osiguranje.⁷² Stoga se od 1646. godine izvode veliki radovi na zidinama prema moru, od tvrđave sv. Ivana do rezervoara za vodu kod crkve sv. Stjepana.⁷³ Utvrđivanje sa strane mora otpočelo je s izgradnjom prvoga bastiona do tvrđave sv. Ivana, koji se isprva zvao »propugnaculum no-

vum«, a tek kasnije je dobio ime po obližnjoj crkvi sv. Spasitelja.⁷⁴ Pri gradnji oba bastiona, sv. Spasitelja i sv. Stjepana, obnovljen je i gradski zid između njih; neke od ranijih kula su u njega ugrađene, a neke su srušene. U novu ravnu liniju kurtine istočno do bastiona sv. Spasitelja uklopljena je ranija Binčulićeva kula.⁷⁵

Najveće razlike u odnosu na ranije strukture nastale su u sjevernom dijelu Pustijerne, uz gradski zid prema luci. Utvrđivanje Pustijerne prema luci bilo je riješeno dijelom gradskim zidom o koji su se s vremenom naslonili objekti, a dijelom, pretpostavlja se, pojedinim kućama-kulama. Stari zid bio je na liniji današnjih pročelja kuća u Ulici kneza Damjana Jude. Taj zid je sačuvan samo na istočnom kraju do tvrđave sv. Ivana kao dio pročelja krajnje kuće.

O gradskom zidu govori se u molbi braće Menčetića iz 1465. godine kojom traže dozvolu da svoju kuću naslone o gradski zid u luci po uzoru na obližnje kuće. Obvezuju se da će izgraditi terasu nad zidom za obranu luke, da u zidu do prvoga kata neće otvarati prozore, a od prvoga do drugoga kata samo prozore s rešetkama, dok za više katove takva obveza očigledno prestaje.⁷⁶ Broj i veličina otvora u gradskom zidu i na fasadama kuća uz njega zarana su ograničeni.⁷⁷ Kao što su fasade objekata okrenute prema luci imale određenu ulogu u obrani ovog dijela grada, tako ni prizemlja objekata nisu iz obrambenih razloga bila izra-

Tvrđava sv. Ivana iz sredine 16. stoljeća, pogled s istočne strane

vno povezana s gornjim njihovim dijelovima, to više što se pretpostavlja da je s unutrašnje strane zida postojala ulica. Nad njom su bile terase, odnosno gornji katovi kuća-kula. Ulica je bila presvođena, pa se naziv »sub varicos«, po Beritiću, odnosi na kuće izgrađene poviše nje. Terasa su pripadale kućama pojedinih vlasnika i nisu, čini se, bile sve iste visine.⁷⁸

U gradskom zidu prema luci spominju se u 14. i 15. stoljeću i neka vrata. Najčešće su to Vrata Nikifora Ranjine,⁷⁹ a tek jednom Vrata Paska i to 1360. godine.⁸⁰ Godine 1364. Veliko vijeće donosi odluku da se zazidaju vrata Sima Gradića i Nikifora Ranjine.⁸¹ Postoji mogućnost da su Gradićeva vrata i Vrata Paska zapravo ista. U odredbi o reguliranju odvoda kišnice iz 1407. godine⁸² Ranjinina vrata spominju se na način koji dovodi u pitanje njihovo uobičajeno lociranje na središnji dio poteza »sub varicos«. ⁸³ I u istočnom dijelu zida spominju se 1474. godine jedna vrata:⁸⁴ naređuje se, naime, da se zazidaju Vrata na Ponti kod kule sv. Ivana, kroz koja se moglo doći na Pustijernu.

Godine 1470. odlučeno je da se izgradi novi gradski zid između Vrata od Ponte kod Kneževa dvora i kule sv. Ivana. On je trebao biti odvojen od kuća na starom gradskom zidu, pa je između staroga i novoga zida određena i širina ulice.⁸⁵ Gradnji se pristupilo tek 1475. godine.⁸⁶ Utemeljenu toga zida sigurno su prethodili zamašni radovi, jer su i

obala i gat (Ponat) bili do 1484. godine iz drveta, a tek tada je čitava luka po nacrtu Paskoja Miličevića izgrađena u kamenu. Izgradnjom novoga zida i nove ulice mijenja se vrlo postupno karakter kuća izgrađenih na liniji staroga gradskog zida. Štoviše, kroz čitavo 16. stoljeće postoje odredbe o zatvaranju onih prozora na tim kućama kroz koje bi se moglo preći na predziđe.⁸⁷ Tek u 17. stoljeću, a pogotovu nakon potresa, promijenit će se i orijentacija kuća izgrađenih na dijelu »sub varicos«.

Ulice

Glavna ulica u ovom dijelu grada, Ulica od Pustijerne, i kraće, na nju okomite ulice, sve do samostanskog kompleksa sv. Tome, tvore pravilan raster koji se podudara s pravicima zidova i romaničke katedrale i one prethodne (6–8. stoljeće), nedavno pronađene pod njom, kao što se podudara i s pravicima zidova najranije jezgre Kneževa dvora, onim njegovim dijelovima koji se vežu uz *Castrum* (Statut ga spominje 1272. godine, ali izgrađen je zacijelo prije). U istim pravicima pojavljuju se i novootkriveni dijelovi ranosrednjovjekovnog gradskoga zida sa zapadne strane Kneževa dvora⁸⁸ i sa zapadne strane katedrale. Sve navedene ulice i zidovi zacrtani su precizno u pravcu sjever-jug, odnosno istok-zapad, dok ulice u središnjem dijelu grada, koje su određene regulacijama 13. stoljeća, dijelovi

Gradski zid u luci s kraja 15. stoljeća i tvrđava sv. Ivana

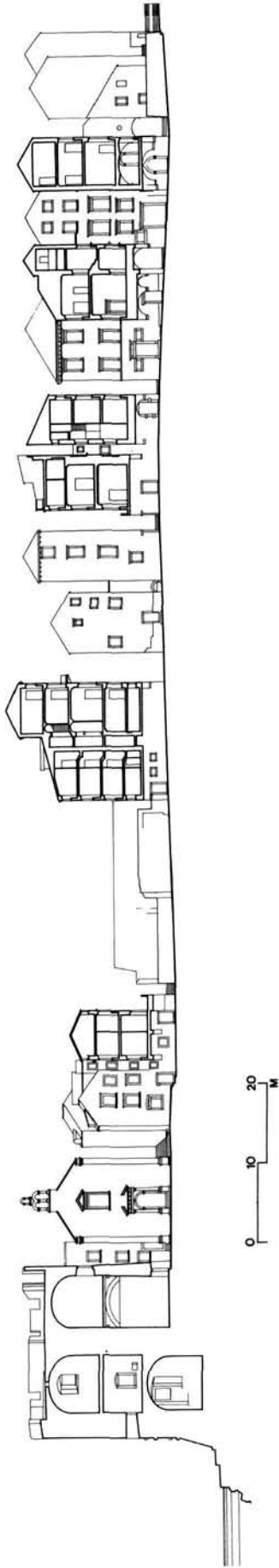
Kneževa dvora građeni nakon 1435. godine, pa i krajnji istočni blok na Pustijerni, pripadaju drukčijoj mreži pravaca.

Osnovni raster javnih komunikacija koji, kao i parcelacija ovoga gradskoga predjela, pripada najranijoj regulaciji, čuva se i u vrijeme najvećih pregradnji. Primjera radi, navodimo odluku Maloga vijeća iz 1480. godine kojom se sinovima Lovra Ranjine zabranjuje da pri podizanju kuće na Pustijerni grade izvan ranijih temelja, te da se približe gradskome zidu: ulica između kuće i zida mora biti široka barem 4 lakta.⁹⁰ U osnovnoj urbanoj organizaciji, baš u predjelu Pustijerne, pomno se čuva, s izrazitim osjećajem za »tradicionalne« karakteristike gradskoga prostora, prethodni raster ulica. Koliko god se granice unutar blokova, osobito nakon potresa 1667. godine, probijaju, a čestice spajaju, vanjske linije tih istih blokova se zadržavaju. Do dokidanja i promjena uličnih tokova dolazi sasvim iznimno.

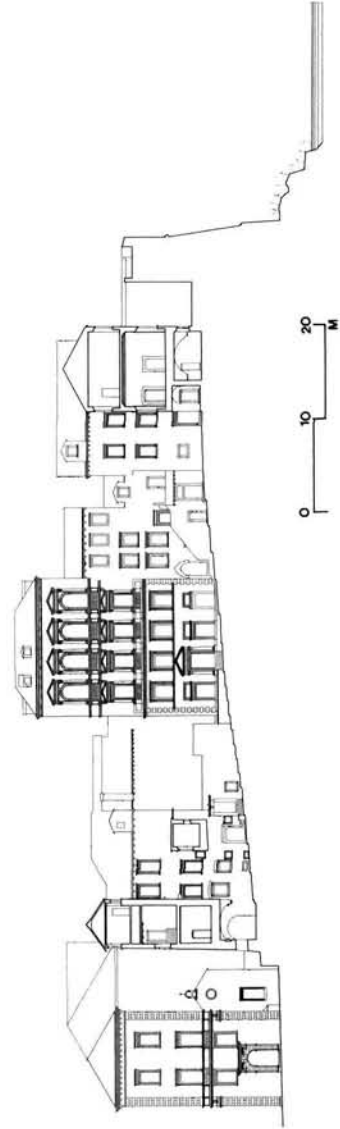
Osim općih odredaba iz Statuta (13. stoljeće) koje se odnose na sve ulice u gradu, neki arhivski podaci posebno govore o ulicama na Pustijerni. U ovom dijelu grada vanjske su stepenice uklonjene iz ulica tek odredbama iz 1332, 1335. i 1377. godine.⁹⁰ Tragovi takvih stepenica, pa i portali sačuvani u visini prvoga kata, postoje još samo u Bandu-

revoj i Restićevoj ulici. Prvi spomen o popločenju Ulice od Pustijerne potječe iz 1381. godine.⁹¹ Godine 1395. izabrana su tri vlastelina da nadgledaju radove u Ulici od Pustijerne koju su dali popločati vlasnici kuća u toj ulici.⁹² U 14. stoljeću, kada je i u drugim dijelovima grada otpočelo popločavanje, za pokrov ulica, posebno u južnom starijem dijelu, koristi se tvrdo pečena opeka (*lateres seu lapides cocti*), koja se polaže okomito. Na razini današnjih ulica takvo se popločenje nije nigdje sačuvalo, ali nije isključeno da se neće pronaći u toku daljnjih istraživanja.

U pogledu ulične mreže i pravaca kretanja najveće promjene su nastale uz sjeverni gradski zid prema luci, na potezu »sub varicos«. Prvobitna komunikacija, dio koje je vidljiv u podrumima Biskupske palače, trebala se nastavljati i u prizemljima dviju kuća u središnjem dijelu niza. U graničnim zidovima kuća sačuvani su lukovi prolaza. Pretpostavku da je ta ulica bila povezana s usporednom Ulicom od Pustijerne dokazuje za sada jedino sjeverni produžetak današnje Ulice Đure Baljivija, prepoznatljiv u najdonjoj (sada ukopanoj) etaži Biskupske palače.⁹³ Izgradnjom novoga gradskoga zida prema luci ta ulica u 15. stoljeću odumire. U njezin prostor se smješta predvorje renesansne Sorkočevićeve palače, koja će baroknom obnovom nakon potresa obuhvatiti i velik dio spomenute predašnje ulice uz stari gradski zid. Gradnjom novoga zida određena je 1475.

Presjek Ulicom od Pustijerne od tvrđave sv. Ivana do ulice Pobijane, pogled na jug

Presjek od Ulice kneza Damjana Jude do Ulice ispod mira, pogled na istok

Zazidani luk svoda prijašnje ulice (*sub varicos*), prizemlje kuće u Ulici kneza Damjana Jude 4

Renesansno predvorje Sorkočevićeve palače izgrađeno na mjestu ranije ulice

godine i širina današnje Ulice kneza Damjana Jude.⁶⁴ U početku to nije bila prometna ulica. Čak je postavljena drvena rešetka između novoga zida i kuća na starom zidu trebala priječiti prolaz.⁶⁵ Ta nova ulica postaje od 17. stoljeća sve važnija. Mijenja se orijentacija kuća koje su uz stari gradski zid bile izgrađene, a sve one što su podignute nakon potresa, okreću pročelja na luku, a začelja na Ulicu od Pustijerne. Tako ta nekad glavna prometnica čitavoga predjela postupno gubi na važnosti. Ranije njezino obilježje i mogući izgled sačuvani su sa kućom u Ulici kneza Damjana Jude 4: njezino pročelje bilo je nekad okrenuto na Ulicu od Pustijerne, ali uvučeno za širinu malenoga atrija; cisterna ispod atrija, kao i druge cisterne što se javljaju uz Ulicu od Pustijerne, te ulazi (romanički, gotički i renesansni portali) kojima su se na tu ulicu otvarali objekti cijeloga niza, bili su karakteristični za prostornu organizaciju ovoga poteza u cjelini.

Na suprotnom kraju Pustijerne pod kraj 14. stoljeća trasira se ulica uz ondašnji južni gradski zid (što samo otprilike odgovara Ulici ispod mira).⁶⁶ O gradski zid su se naslanjale neke kuće; tragovi njihovih prozora još uvijek su prisutni i u današnjem zidu. Na te su se kuće vjerojatno odnosile i odredbe navedene u X. poglavlju Statuta: »određujemo da prve kuće koje su prema moru moraju okrenuti svod prema moru i prema brdu...« Godine 1382. otkupljuju se kuće i zemljišta privatnika, a unajmljuju posjedi crkava i samostana koji su bili uz južni gradski zid, da bi se duž njega učinila ulica.⁶⁷ Ukoliko su još tada bili na snazi propisi o širini ulica uz gradski zid, doneseni Statutom 1272. godine, ulica je trebala biti široka otprilike šest meta-

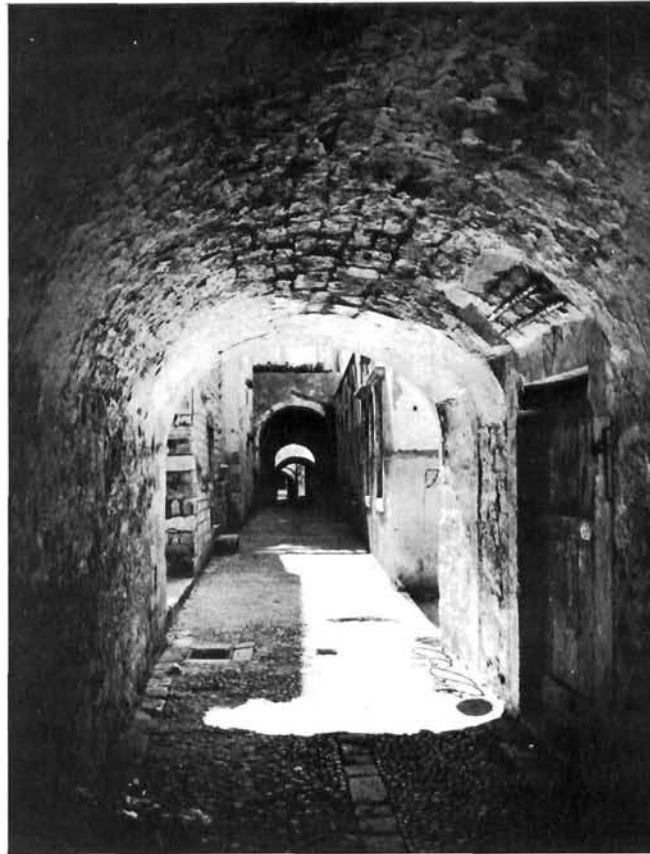
ra. Njezina prvobitna linija i širina korigirane su u 17. stoljeću prilikom gradnje bastiona sv. Spasitelja i sv. Stjepana; ali i tu ulicu, kao i rubne južne dijelove blokova uz nju, bila je već načela kako izgradnja gradskog južnoga zida početkom 15. stoljeća, tako i potresi u kojima su osobito stradali krajnji objekti blokova.

Niti Stajeva niti Bandureva ulica ne protežu se danas svom čitavom dužinom do Ulice ispod mira, kao što to čine na Pustijerni sve ostale ulice zacrtane u smjeru sjever-jug.⁶⁸ Stajeva ulica zatvorena je nakon potresa 1667. godine, a njezin južni kraj zaposjeo je vrt susjednoga objekta.⁶⁹ Tok Bandureve ulice prekinut je u južnom dijelu najvjerojatnije već i ranijom izgradnjom na prostoru gdje je danas visokim zidom ograđeno zatvorsko dvorište. Istraživanja predviđena u čitavom ovom dijelu Pustijerne potvrdit će opravdanost uspostave prvobitnih tokova obiju ulica.

U toku arheoloških istraživanja, koja nisu još završena, na prostoru između Stajeva i Bandureve ulice otkrivena je i jedna ulica koja bitno mijenja pretpostavku o regulaciji ovog dijela Pustijerne, a i o smještaju samostanskog kompleksa sv. Tome. Ulica je usporedna s Bandurevom, odnosno s njom omeđuje blok dvostrukog niza kakvi su i ostali. Njezina dužina nije za sada još na južnom kraju definirana, ali širina joj je jednaka širini Bandureve ulice. Ta je ulica bila nakon potresa 1667. godine zatrpana kao i čitav okolni prostor koji je, sudeći po dosad otkrivenim ostacima stambene arhitekture, znatno stradao; stoga je sačuvan i kameni pokrov ulice, najvjerojatnije iz vremena gradnje susjedne velike plače, s početka 16. stoljeća.

Ulica od Pustijerne, pogled na zapad

Ulica od Pustijerne, pogled na istok

Parcelacija

Polazeći od činjenice da se u odredbama Statuta,¹⁰⁰ odnosno da se niti u njegovoj kodifikaciji iz 1272. godine, a niti u regulaciji iz 1296. godine, ne spominju stariji dijelovi grada, pa tako ni Pustijerna, nameće se zaključak da Statut zapravo ozakonjuje postojeće stanje u već izgrađenim dijelovima. Znači da su na Pustijerni pravci i širina ulica, veličina čestica, te tip bloka koji se sastoji od dva niza kuća s međuprostorom kanala,¹⁰¹ bili dio regulacijskog plana koji je na Pustijerni proveden već prije 1272. godine.

Promatrajući probleme parcelacije u gradskom prostoru, a na temelju staroga običajnog prava o kojem govori XI. poglavlje pete knjige Statuta, po kome drvena građa nema značenje stalnoga posjeda ili granice, proizlazi da je tako regulirano područje moralo zarana biti izgrađeno čvrstom gradnjom. Jedino se tako privatni posjed mogao potvrditi i održati unutar reguliranog područja. U prilog toj pretpostavci govori XVIII. poglavlje Statuta: granicom zemljišta smatra se temelj nađen pod zemljom ili na razini zemlje.

Kako u ostalim dijelovima grada tako i na Pustijerni posebno se zanimljivim, ali do sada slabo istraženim, čini odnos između najranije posjedničke strukture zasnovane na privatnom vlasništvu i provođenja stroge mreže parcelacije. Naime, regulacije novih dijelova grada u 13. stoljeću jasno pokazuju da se planirani blokovi, širina ulica i veličina čestica mogu bez ograničenja provesti samo na općinskom zemljištu, dok se na području već ranije utvrđenog privatnog ili crkvenog vlasništva regulacijski zahvati podređuju granicama posjeda. Na Pustijerni bi se, međutim, moglo

ustvrditi da je regulacija provedena na općinskom zemljištu prethodila privatnom vlasništvu pojedinih čestica.

Čitavo područje podijeljeno je u blokove (*insulae*) dvostrukih izgrađenih nizova, koji su orijentirani u pravcu sjever-jug. Izuzmu li se neke posebnosti izgradnje uz gradski zid prema luci,¹⁰² odstupanje od toga pravila javlja se samo na istočnom kraju, na prostoru gdje se očekuje nalaz samostana sv. Tome. Naime, s obzirom na novootkrivenu ulicu i činjenicu da se blok između nje i Bandureve ulice sastojao od dva niza objekata, može se on smatrati i krajnjim blokom prvobitno reguliranog područja. Prostor koji ostaje između te nove ulice i Stajeve nepravilnog je oblika i to više se ističe otklon pod kojim je zacrtana i Stajeva ulica i blok s njezine istočne strane. Znači da je nešto, već prije izgrađeno na tom prostoru, onemogućilo pravilno određivanje širine bloka i razmak ulica, ili je značilo granicu rano reguliranog područja. Svakako bi nalaz najranijeg sloja samostana sv. Tome mogao odrediti i vrijeme regulacije Pustijerne, odnosno donju vremensku granicu tog prostornog zahvata.

Male kvadratične parcele koje se susreću na Pustijerni izražavaju određeni modul jednočelijske kuće (koja je mogla biti različite visine), karakterističan za prvu fazu izgradnje grada. Već u romaničkom, a pogotovu u gotičkom i kasnijim razdobljima, objekti zauzimaju prvo dvije, a zatim i više takvih parcela, ali mjereno one ostaju i dalje prisutne u cjelini novoga većeg objekta.

Kako se stambena izgradnja kasnijih razdoblja odnosi spram zatečene srednjovjekovne parcelacije moguće je

Pustijerna — tlocrt prizemlja

pratiti na bloku između Ulice braće Andrijića i Ulice Đure Baljivija. U tom bloku, koji je gusto izgrađen stambenim objektima, nalaze se i gotičko-renesansne i barokne palače izuzetnih arhitektonskih vrijednosti. Na osnovi regulacijske sheme dvostrukih nizova odijeljenih kanalom vjerojatno je ovdje postojala već i kvalitetna romanička izgradnja,¹⁰³ no razlog što se nije sačuvala mogao bi biti u činjenici što je u 15. i 16. stoljeću ovaj dio grada predstavljao područje intenzivne reprezentativne izgradnje, pa su stare palače zamijenjene novima. Najraniji sačuvani objekti ovoga bloka su iz gotičkog razdoblja. Srednjovjekovne su čestice ili male, gotovo kvadratnog oblika, ili zapremaju dvostruku površinu (2,5 × 5 sežnjeva). Bez obzira na veličinu čestica na njima su izgrađeni najvećim dijelom reprezentativni stambeni objekti. U zapadnom nizu bloka sačuvan je znatno veći broj sitnih čestica, što, međutim, nije bila zapreka da se ostvari kvalitetna organizacija prostora, karakteristična za vlasteosku palaču, što se upravo na osobit način pokazuje na maloj Gučetićevoj palači. U istočnom nizu bloka čestice su veće i gotovo sve jednakih dimenzija.¹⁰⁴ Na jednoj je takvoj pod kraj 15. stoljeća podignuta i palača Ranjina. Istodobno, odnosno u razdoblju kasne gotike, započinje objedinjavanje čestica: u zapadnom nizu spajaju se dva manja gotička objekta u veliku palaču, vlasnici koje su također Ranjine.

Prostor kanala, koji se zadržao sve do 16. stoljeća, otpočine se koristiti za ugrađivanje stubišta, koja su se dotad nalazila unutar perimetralnih zidova; premještajući se u prostor kanala, ponajprije su oblikovana jednostavno, a potom bivaju sve složenijih struktura, da bi konačno postala i oblikovni činilac cjelokupnog prostora palače.

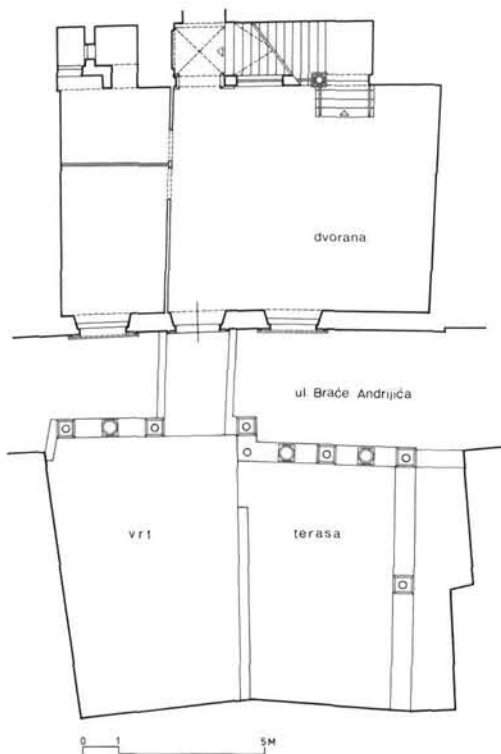
Nakon potresa 1667. godine pojedini oštećeni objekti ob-

novljeni su u baroknom stilu. U nastojanju da se dobiju veći prostori dolazi do intenzivnog objedinjavanja objekata; pojedine se palače šire zauzimanjem čestica oštećenih ili srušenih okolnih zgrada. Tako se već spomenuta gotička palača Ranjina, koja je nastala iz dva objekta, spaja s renesansnom palačom u suprotnom nizu bloka. Povezuje se bogato opremljenim baroknim stubištem, smještenim u jedan od gotičkih objekata. To je palača Ranjina-Tudizić-Bučić. Uz nju kvalitetan barokni zahvat, i u organizaciji unutrašnjega prostora i u rješenju pročelja, predstavlja obnova i povezivanje dviju renesansnih palača iz dva nasuprotna niza. Zajedničko reprezentativno stubište ulazi u prostor kanala koji ih je nekad razdvajao. Štoviše, barokni prostor palače dobija prebacivanjem mosta preko ulice kvalitetnu nadopunu u otvorenim površinama: čestica nekog srušenog objekta postala je terasom barokne palače. Najsloženije spajanje četiriju ranije samostalnih čestice pokazuje se na krajnjem južnom sklopu bloka, gdje se to ostvaruje na svakoj razini drukčije. Čestica sa sjeverne strane sklopa koristi se nakon potresa dijelom za stubište, dijelom za dvorište.

Karakteristične su i promjene nastale na sjevernom dijelu bloka između Ulice braće Andrijića i Bandureve ulice. S istočne strane, bez obzira na kasnije barokne i prostorne i posjedovne odnose, sačuvana je usitnjena srednjovjekovna parcelacija u donjim zonama objekata (struktura zida, granični zidovi ranijih čestica, raspored ulaza). Gornji njihovi dijelovi, međutim, uklopljeni su nakon potresa u prostornom i u oblikovnom smislu u veliku Sorkočevićevu palaču, koja se proširila na objekte oba, nekada kanalom odijeljena niza. Tako je ostvareno jedno od najzrelijih i najpotpunijih baroknih rješenja: jednu česticu je zauzelo stubište, a nova palača je dobila i susjednu kapelicu.

Prikaz baroknih sklopova i vrtova nastalih nakon potresa 1667. godine

Barokna palača u Ulici braće Andrijića 8: tlocrt prvoga kata stambenoga dijela, vrta i terase (prijedlog rekonstrukcije)

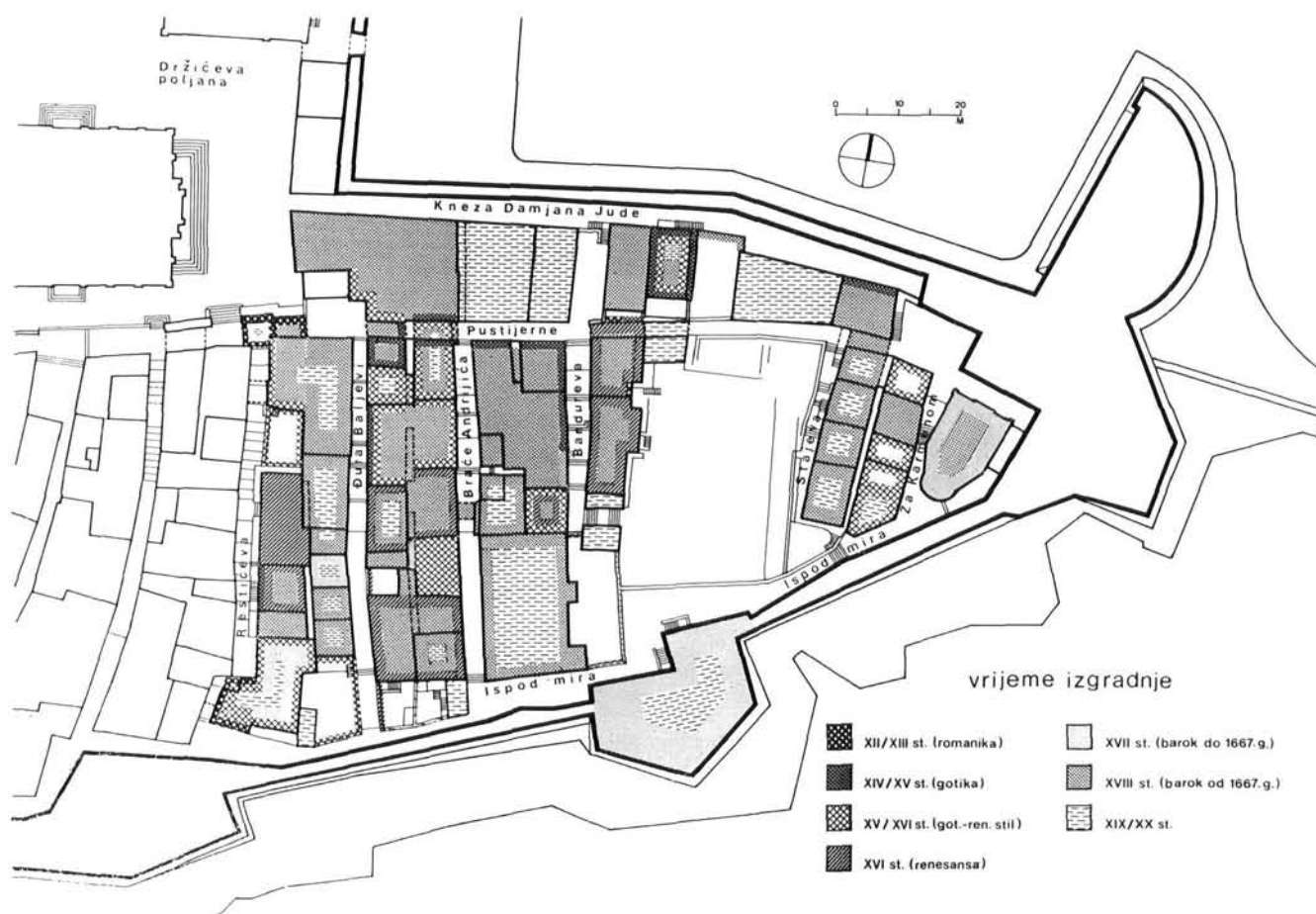
Premda se u načelu može ustvrditi da širenje nekih palača ne zadire jedino u raster javnih komunikacija, te da je dugo održavana disciplina starih građevinskih čestica nakon potresa 1667. godine često posve negirana, velika Sorkočevićeva palača (današnja Biskupska palača) ne samo da je objedinila više građevinskih čestica nego je već pod kraj 15. stoljeća prisvojila i jednu raniju ulicu. Izgradnjom novoga zida prema luci 1475. godine odumrla je, naime, ulica u produžetku današnje Ulice Đure Baljivija. Na njezinu mjestu gradi se odmah renesansno predvorje s monumentalnim portalom palače Sorkočević. U doba baroka dolazi do novog proširenja na susjedne čestice i do potpune preorijentacije palače na novi trg pred katedralom, te do uključivanja Sv. Bartula u ovaj sklop kao privatne kapelice palače.

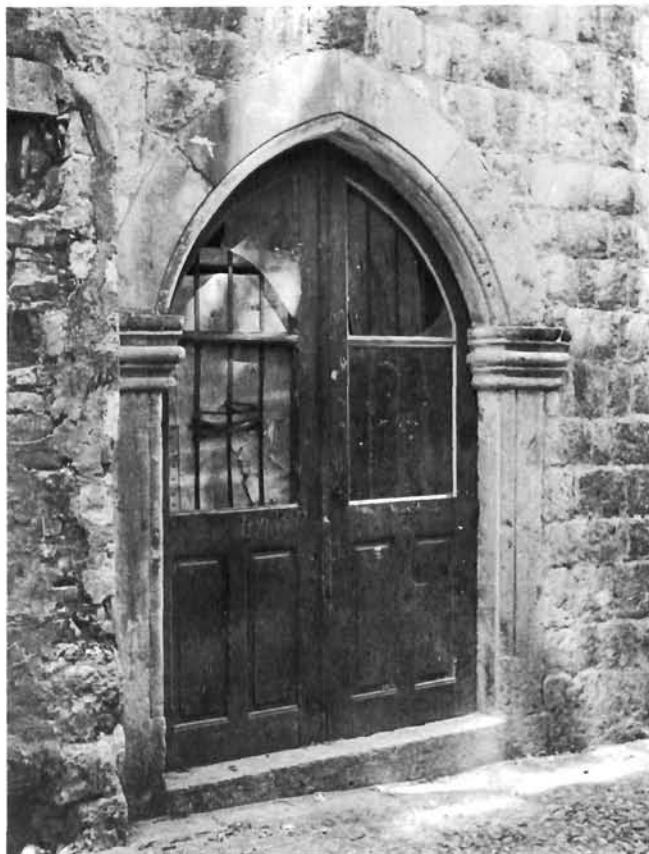
Velika rušenja u potresu 1667. godine, a možda već i u ranijim potresima, iniciraju proces važan za predio Pustijerne. Budući da na mjestu mnogih srušenih objekata ne dolazi više do njihove ponovne izgradnje, »ispražnjena« građevinska čestica koristi se ponegdje kao vrtni prostor. Može se općenito ustvrditi da čim unutar gradskih zidana popušta intenzitet i gustoća stambene izgradnje (a to se dogodilo kako u vezi s potresima, tako i s općim opadanjem ekonomske moći gradskoga stanovništva), postaje mogućom i pojava nekih oblika izvangradske izgradnje u urbanom tkivu. Primjer takve preobrazbe, pa čak i unošenja nekih ladanjskih obilježja, predstavlja Gradićev vrt na Pusti-

Ulica od Pustijerne i palača Kabužić

Karta s oznakama vremena izgradnje

Gotički portal jedne kuće u Bandurevoj ulici

Renesansni portal palače Tudžić-Ranjina-Bučić u Ulici braće Andrijića 4/6

jerni (zapadno od područja koje je ovdje obrađeno). U bloku između Restičeve ulice i Ulice Đure Baljivija nastaje vrt na mjestu Sorkočevićeve palače u središnjem dijelu bloka, te vrt na njegovu južnom kraju. U tu svrhu koriste se i čestice srušenih krajnjih objekata u susjednom bloku, između Ulice braće Andrijića i Baljivijeve, a jednako nastaje i vrt između Ulice od Pustijerne i Ulice kneza Damjana Jude.¹⁰³ Zasebni problem predstavlja veliki barokni vrt koji je bio otkriven ispod pokrova košarkaškog igrališta, a kao prvi sloj iskopa na arheološkom lokalitetu Sv. Tome. Vrt je pripadao baroknoj palači Sorkočevića, koja je svoj stambeni prostor ostvarila nakon potresa na mjestu dviju renesansnih palača, a vrtni na mjestu srušenih objekata i stambenih i samostanskih. Iznimno je taj vrtni prostor bio kvalitetno organiziran, s pravilnim rasporedom šetnica i ograđenih, nekada zelenih površina.

Arhitektonske osobine stambene izgradnje

U prethodnim je poglavljima analiza prostora i objekata većim dijelom zasnovana na pisanim podacima o njihovoj izgradnji. Od svih objekata koji se spominju tek je sačuvan manji broj, budući da je izmjena građevinskih oblika na pojedinim dijelovima Pustijerne bila osobito intenzivna. To se prije svega odnosi na fortifikacijske i sakralne objekte. Stoga bi oni, premda na najvišoj razini, omogućili razradu određene tipologije tek pošto bi bili razmatrani u usporedbi s drugim istovrsnim građevinama u gradu.

Materijalna svjedočanstva o povijesnom i građevinskom razvoju odnose se, međutim, većim dijelom na stambenu

izgradnju. Stambena arhitektura Pustijerne, osim što predstavlja nesumnjivo temeljnu vrijednost i određenje arhitektonske fizionomije ovoga predjela, predstavlja čak i u okvirima cijeloga grada paradigmatički uzorak za postavu nekih razvojnih linija u toj vrsti izgradnje. Stoga zaslužuje i zasebno poglavlje.

Stambena izgradnja Pustijerne ne pokazuje samo kulturu stanovanja kroz povijesno-stilska razdoblja već omogućuje stjecanje uvida u raspon društvenih slojeva i grupa što su obitavale unutar gradskih zidina. Kao što se u vremenskom slijedu izgradnje mogu uočiti široki stilski rasponi od romanike do baroka, tako se u raznim oblicima stanovanja, od palača vlasteoskih obitelji izrazite monumentalnosti do malenih kuća pučana uz Gospu od Karmena, mogu uočiti jednako široki rasponi u socijalnom sastavu stanovnika Pustijerne. Nesumnjivo su se ti rasponi očitovali ne samo u stupnju reprezentativnosti pojedinih objekata nego i u temeljnijim njihovim tipskim karakteristikama, u različitom strukturiranju i oblikovanju prostora.

Zacijelo će reprezentativni stambeni objekti, zbog složene organizacije prostora i stilske karakterističnosti njihove arhitekture, mnogo jasnije dokumentirati razlike između pojedinih povijesno-stilskih razdoblja i njima svojstvene kulture stanovanja. Naime, u jednostavnom jednočelijskom stambenom objektu, unatoč njegovoj višekatnosti, nisu se mogle očitovati promjene u stilski uvjetovanim osobnima prostorne organizacije, to više što to nisu omogućavale niti skromne imovinske mogućnosti njezina korisnika. Arhitektura palača stoga nam je reprezentativni uzorak za upozna-

Maniristički portal palače u Ulici braće Andrijića 12

Barokni portali u predvorju palače Tudžić-Ranjina-Bučić u Ulici braće Andrijića 4/6

vanje karakteristika i stilskih promjena koje određuju povijest dubrovačke stambene arhitekture.

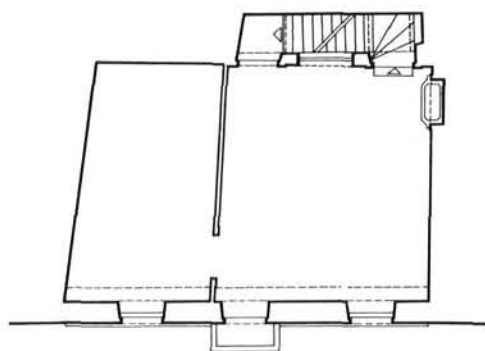
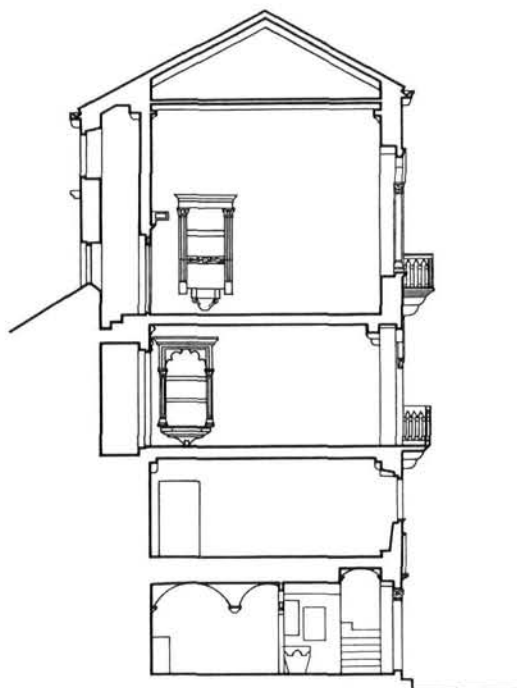
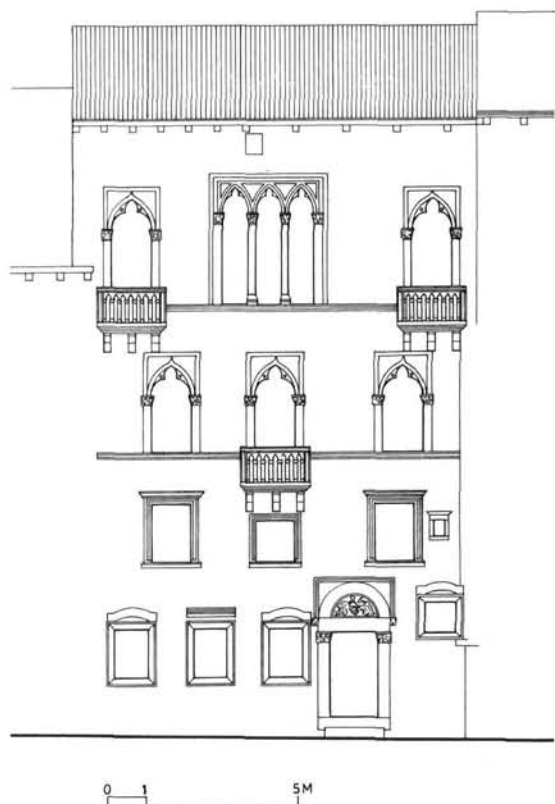
Premda stilski najranija palača potječe iz gotičkog zrelog razdoblja, pojedini stariji arhitektonski elementi, djelomično sačuvani, govore o ranijim oblicima stambene izgradnje. Međutim, kako su raniji povijesno-stilski slojevi, romanički i ranogotički, toliko fragmentirani kasnijim rušenjima i pregradnjama, nemoguće je u ovom dijelu Pustijerne na osnovi njih rekonstruirati tlocrtne sheme ili pročelja onih kuća od kojih su oni bili sastavni dijelovi.

Općenito je teško, čak i na osnovi pisanih podataka, postaviti neke čvršće tipološke odrednice, a s obzirom na malen broj sačuvanih najstarijih romaničkih kuća, ovu je razvojno fazu teško pratiti čak i u okvirima cijeloga grada. Ipak, unutar područja Pustijerne treba spomenuti neke podatke koji tu sliku mogu upotpuniti. Treba se podsjetiti da prvi pisani dokument o jednoj kući na Pustijerni govori o Gundulićevoj kući s mlinom, koja je mogla biti sagrađena pod kraj 12. stoljeća.¹⁰⁶ Ne samo mlin uz kuću Ivana Gundulića već i kuća njegova brata Grubiše u neposrednoj blizini ukazuje na grupaciju objekata različite namjene i oblika u posjedu iste vlasteoske porodice, odnosno na vlasteoski blok koji uz stambene objekte uključuje i gospodarske. Drugi primjer mogućeg tipološkog obrasca predstavlja već spomenuta mala romanička kula, koja je nekad bila na položaju Vrata od Močvare, a sada je u sklopu velike barokne palače na početku Restićeve ulice. Taj objekt, položajem i visinom fortifikacijski, bio je ili dio većega romaničkog kompleksa ili utvrđeni ulaz u ulicu, ili pak obrambena

jezgra čitavog bloka. Treći primjer, posve drukčijeg oblijezja, jest ostatak jedne romaničke palače u Ulici kneza Hrvaša.¹⁰⁷ Taj objekt potvrđuje da se pod kraj 13. stoljeća i ovdje odvija prijelaz od jednodijelnog na višedijelni stambeni prostor.

Dio romaničkog zida i prozor na začelju renesansne Kabužićeve palače u Bandurevoj ulici 3, pokazuje lokaciju stambenog objekta uz veoma rani samostanski kompleks sv. Tome. U Bandurevoj ulici 1, u kući koja je također pripadala porodici Kabužić, romanički portal s južne strane dio je ranijeg pročelja okrenutog na Ulicu od Pustijerne, dok za veliki lučni romanički otvor sa sjeverne strane postoji pretpostavka da je otvor Ranjininih gradskih vrata, pa ti portali nisu možda svojedobno pripadali istom objektu.

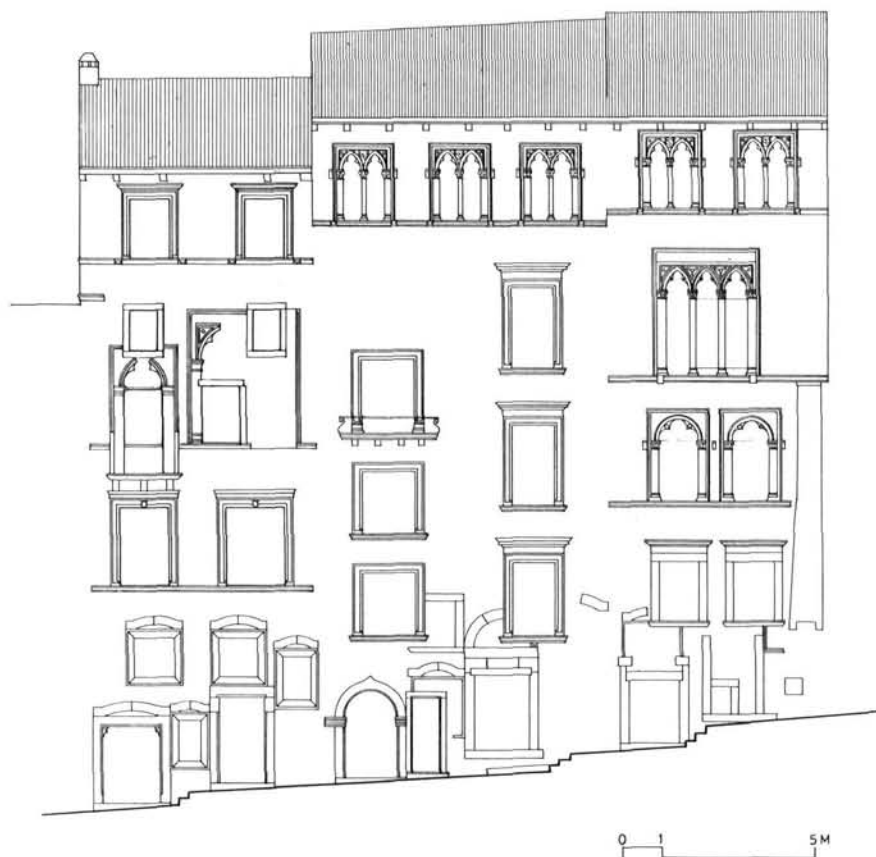
Iz ranogotičkog sloja, koji se datira s 14. stoljećem, pa i samim početkom 10. stoljeća, sačuvan je niz portala. Među najranijima je onaj na južnom zidu kuće koja je poslije uključena u Biskupsku palaču (Ulica od Pustijerne). Iz tog vremena su i portali u Bundurevoj 1, u Bandurevoj između br. 4 i 6, u Ulici Đure Baljivija između br. 3 i 5, u Restićevoj ulici 3, a i veliki gotički lučni otvor u Ulici kneza Damjana Jude 4. S obzirom da je u to vrijeme zona prizemlja bila često odvojena od prvoga kata, te da su u takvoj vertikalnoj podjeli ovi prostori imali i zasebne ulaze, moguće je da dio sačuvanih gotičkih vrata pripada spremištima. Pripust u gornje katove rješavao se vanjskim stubištem i portalom u zoni prvoga kata. Poznato je da su vanjska stubišta na Pustijerni uklonjena tek nakon polovice 14. stoljeća, a preostali njihovi tragovi su u Bandurevoj i Restićevoj ulici.

Palača Ranjina u Ulici braće Andrijića 10: tlocrti drugoga kata, pročelje i presjek

Budući da su građevinski spomenici toga vremena sačuvani samo fragmentarno, u daljnjem pokušaju rekonstrukcije ranogotičkog sloja neophodno je osloniti se na podatke što ih pružaju dokumenti iz 14. stoljeća. U ugovorima s klesarima naručuje se izrada velikog broja »balkonata« (bifore, trifore i kvadrifore), što je znak veoma razvijenih i rastvorenih pročelja.¹⁰⁸ Vjerojatno je takvih romaničkih i ranogotičkih plača bilo i na Pustijerni. S obzirom na naslijeđen tip izgradnje u nizu, s česticom razmjerno male dubine i međuprostorom kanala po sredini koji se uglavnom zadržao, teško da je u ovom dijelu grada moglo biti atrija koji se spominju, dok su zacijelo bili česti u prostranim blokovima središnjeg dijela grada. Jedini takav prostor u ovom dijelu je s južne strane kuće u Ulici kneza Damjana Jude 4, no ostaje da istraživanja pokažu nije li još koja kuća uz Ulicu od Pustijerne ili negdje drugdje imala atrij.

S razdobljem gotike u 15. stoljeću mogu se već na Pustijerni pratiti određeni razvoj i preobrazbe reprezentativnog stambenog prostora. Međutim, bez obzira na razlike i granice između pojedinih stilskih razdoblja, gotičkog i renesansnog, primjerice, neki činioci tu izgradnju uvjetuju, a spadaju u red urbanističkih odrednica. Prostornu organizaciju i gotičkih i renesansnih palača određuje veličina čestice u gusto izgrađenom tkivu. Stoga se u oba stilska razdoblja tek rijetko ostvaruje cjeloviti tlocrtni raspored prema kojem, u reprezentativnom sloju, teže i gotika i renesansa. Naime, dok se u gradu tlocrtna shema ostvaruje tek djelomično, u reduciranom opsegu, u potpunosti će se redovito realizirati u izvangradskom prostoru, kod ljetnikovaca ili nekih javnih građevina. To znači da se gotički trodijelni raspored prostorija, koji karakteriziraju središnja veća dvorana i bočne manje prostorije, nalazi tek iznimno

Palače u Ulici Đure Baljivija, pročelja

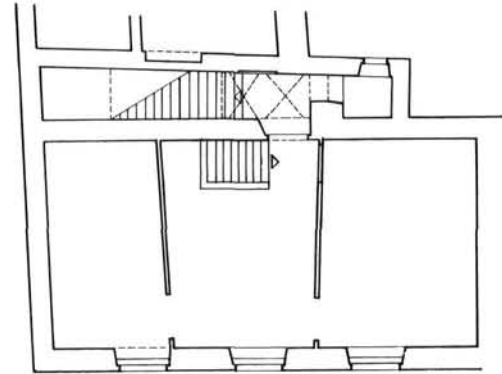
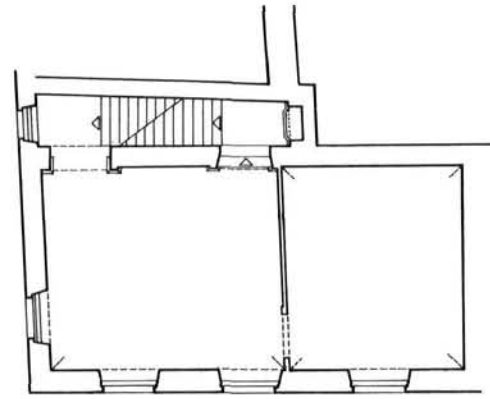
u gradu, te da će se i u najreprezentativnijim palačama uz dvoranu naći samo jedna bočna prostorija. Kako izgradnja u zbijenom nizu ostavlja slobodnim samo pročelje, a bočne fasade i začelje su ugrađeni, niti se bočna prostorija ne dijeli na dvije (kao kod istodobnih ljetnikovaca), već takvu usku i duboku prostoriju osvjetljuje samo jedan prozor na pročelju. Za vertikalnu podjelu karakteristično je stupnjevanje prostorija po veličini i visini, po namjeni i po opremljenosti. Niski prvi kat ili polukat, koji se javlja u gotičkim palačama, zadržat će se i u mnogim kasnijim gradnjama. Reprezentativni kat — *piano nobile* — premješta se u uskim gradskim ulicama na više, zračnije i svjetlije katove.¹⁰⁹ Na Pustijerni se gotovo redovito nalazi na trećem katu. Međutim, trodijelnost je za gotičko razdoblje toliko jak imperativ da će se, premda u tlocrtu rijetko ostvarena, ipak često javiti na pročeljima. Iz toga proizlazi i jedno od obilježja gotičke palače, bar u dubrovačkim okvirima, a to je da simetričnost pročelja nije odraz simetričnosti unutrašnjega prostora.

Sva navedena obilježja posjeduje palača Ranjina u Ulici braće Andrijića 10. Podjela na jednu veću i jednu manju prostoriju u donjim katovima, nadoknađuje se ovdje u trećem katu jedinstvenim prostorom dvorane. Konsekventno provedena simetričnost pročelja ne odgovara unutrašnjoj podjeli; trodijelnost, koja u prostoru ne postoji, osnovno je obilježje pročelja, a iskazuje se različitošću otvora i po veličini i po obradi.

Većina građevina s kraja 15. ili s početka 16. stoljeća pripada tzv. mješovitom gotičko-renesansnom stilu. To je vrije-

me renesanse koja se ovdje u Dubrovniku izražava i gotičkim oblicima. S obzirom na sve ranije navedene odrednice, do nekih većih promjena u razvoju prostorne organizacije ne dolazi, a razlike se uglavnom svode na pretežno korištenje jednih ili drugih stilskih oblika, odnosno na njihovo miješanje. Koliko god se raspored prostorija ponavljao, zidne se plohe uglavnom rastvaraju neovisno o njemu. Otvori na pročeljima redaju se, naime, više u vezi s općim osjećajem za ritam zatvorenih i otvorenih ploha (koji odgovara pojedinom stilskom razdoblju) nego što se podređuje unutrašnjem rasporedu prostorija. To je ujedno nastavljanje nekih načela koja su karakteristična za gradsku arhitekturu: u artikulaciji vidljivih fasada objekata preteže optički efekat nad prostornim vrijednostima. Ulična fasada je, naime, izložena pogledu izvana.

Sva navedena obilježja gotičkog, mješovitog, pa i renesansnog stila iskazuju se na pročeljima palača u Ulici Đure Baljivija. Čestice na kojima su prvobitno bile izgrađene male gotičke palače toliko su bile uske da uz dvoranu na trećem katu jedne od njih nije bilo mjesta za bočnu prostoriju; dvodijelnost donjih katova unutar skučenoga prostora to više je isticala izraženi vertikalitet toga objekta. Već unutar istoga stilskog razdoblja ovaj se objekt sa susjednim povezuje u veliku palaču, što potvrđuje i izgradnja završnoga kata rastvorenog biforama.¹¹¹ Novi vlasnik, jedan od Ranjina, obilježio je to svojim grbovima. Treća u ovom nizu palača, koja nosi grb Gučetića, zadržala je samostalnost. Veličinom i oblikovanjem otvora na pročelju diferencira i važnost pojedinih katova i veličinu, odnosno namjenu prostorija u njima. Sudeći po raznim oblicima prozora i porta-

Palača Kabužića u Bandurevoj ulici 3, tlocrt prvog i drugog kata, pročelje

la koji se javljaju na svakom od ovih objekata, odvija se u 15. i 16. stoljeću dosta brza smjena stilova, a da se pri tome organizacija pročelja bitno ne mijenja. Međutim, to svjedoči i o osjetljivosti ukusa vlasnika na promjene dekorativnih elemenata u cjelini grada, što potvrđuju i sačuvani ugovori iz tih stoljeća.¹¹²

Za razliku od spomenutih primjera renesansna se pročelja odlikuju ujednačenim ritmom i veličinom prozora. Utoliko se smanjuje nesklad između organizacije unutrašnjeg prostora i oblikovanja vanjskog plašta. Pravokutni prozori raspoređeni su u jednakim razmacima. Na pročelju Kabužićeve palače u Bandurevoj ulici 3 dvorana se na svim katovima otvara s dva prozora, a bočna prostorija s jednim. Zbog nemogućnosti da se unutar već navedenih ograničenja razviju do kraja karakteristike određenog stila, ili zbog sklonosti tradicionalnim rješenjima, osnovne se tlocrtne sheme od gotike do baroka tek neznatno mijenjaju. Primjerice, reducirani tlocrtni raspored prvoga ili drugoga kata Ranjinine gotičke palače ponovit će se u susjednoj baroknoj palači u Ulici braće Andrijića 8. Shema središnje dvorane i bočnih prostorija s obje strane naći će se i u renesansi, ali samo ako dođe do spajanja dvije ili tri ranije čestice, kao npr. u Restićevoj ulici 7. U već spomenutoj Kabužićevoj renesansnoj palači simetričnost prvoga kata (dvije bočne prostorije i saloča između njih) napušta se već u idućem katu da bi se uz veću dvoranu javila samo jedna bočna prostorija. I u doba renesanse rijetko su palače izgra-

đene bez ograničenja veličinom čestice, visinom ili izgledom ranijeg objekta.

Iznimku predstavlja velika renesansna palača Skočibuha u Restićevoj ulici 1. Građena je između 1549. i 1559. godine.¹¹³ S obzirom na vlasnika i naručioca, bogatog brodovlasnika, pučanina Tomu Stjepovića, zvanog Skočibuha, treba promatrati ostvareni program i kao svojevrsnu potvrdu statusa. Prostorno palača zaposjeda čestice ranijih, a visinom se izdiže ne samo poviše svih susjednih objekata već postaje prisutna u mnogim vizurama grada. Tlocrtnim rasporedom ostaje unutar tradicionalne sheme dubrovačke stambene arhitekture, ali s razvijenim trodijelnim sistemom. Opremom nadilazi sve što je iz tog vremena u gradskoj arhitekturi sačuvano. Klesarske radove izvode korčulanski klesari Andrijići,¹¹⁴ no projekt za izvedbu pročelja i prozora trećega kata povjeren je stranom majstoru Antunu Padovancu, koji je u to vrijeme radio u Dubrovniku. Tako unutar okvira dubrovačke stambene arhitekture nastaje jedno od najosebujnijih pročelja koje se, koliko god bilo kulisno koncipirano u odnosu na volumen palače, ističe svojim plasticitetom i određenom ozbiljnošću naspram uobičajenih dubrovačkih plošnih, slikovitih rješenja. Pretpostavimo li da je predložak za ovu palaču u nekoj već izvedenoj Sansovinovoj palači u Veneciji,¹¹⁵ morat ćemo u takvoj usporedbi uočiti prisutnost drukčijeg osjećaja za mjeru i proporcije.

Palača Kabužića, detalj renesansnog portala

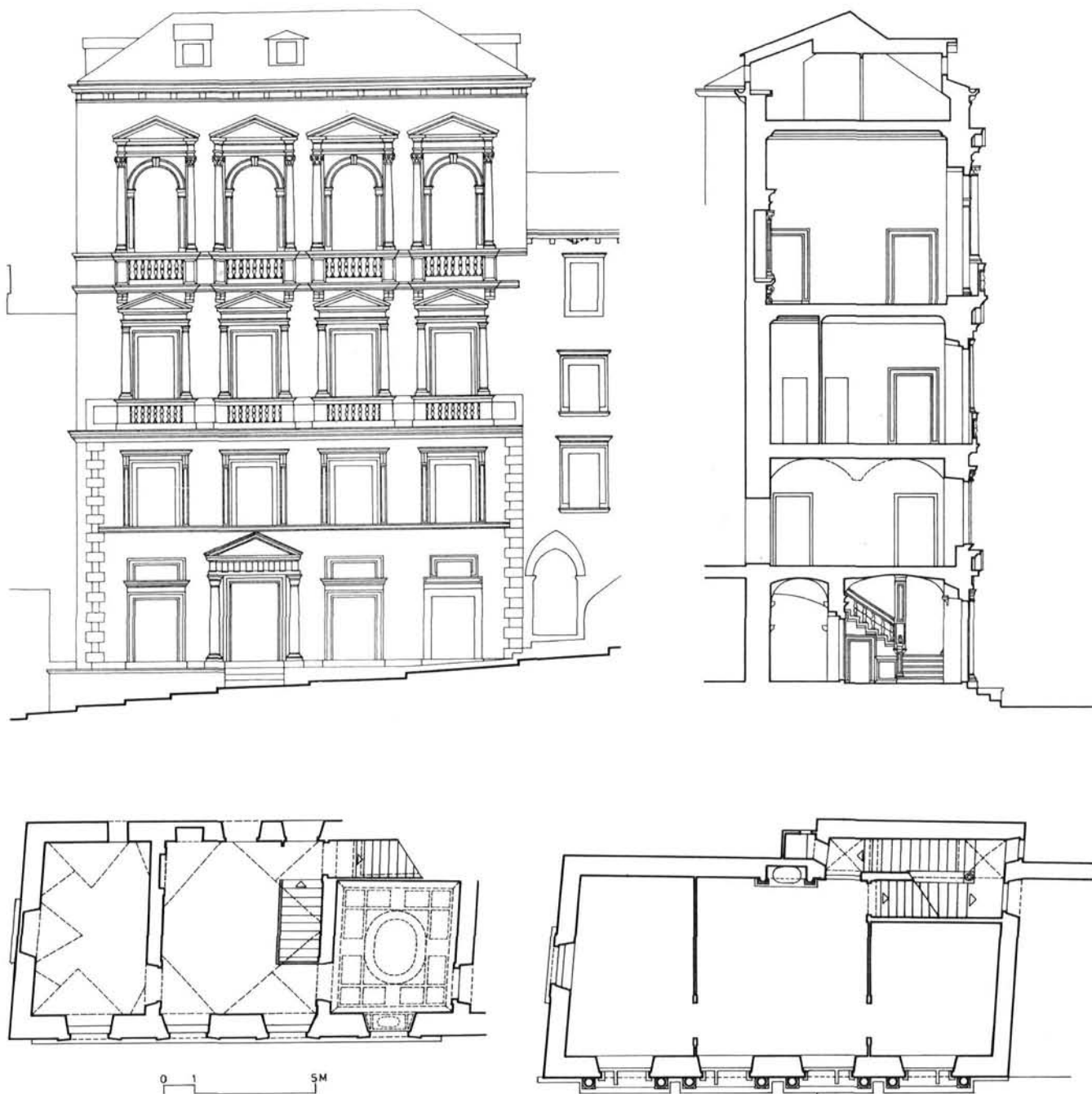

Palača Skočibuha, ograda stubišta u predvorju prizemlja

Bez obzira na stilsko određenje, u svim varijantama tlocrtno sheme s dvoranom i bočnim prostorijama određujuću ulogu ima stubište. Često je to i jedini arhitektonski element na kojem se prate promjene što ih donose pojedina stilska razdoblja, i u prostornom i u oblikovnom smislu. Valja istaknuti da su najranija stubišta sačuvana samo u tragovima ili posve rijetko. Bila su često rušena u potresima ili mijenjana iz funkcionalnih razloga. U manjim i skromnijim kućama, koje nisu podložne tolikim promjenama, redovito je sačuvana barem njihova lokacija (male gotičke kuće uz Gospu od Karmena). U gotičkim palačama, pa tako i u Ranjininoj, bila su u početku unutar perimetralnih zidova građevine, ne zadirući još u prostor kanala, što znači da se s jednim ili dva kraka, uz bočni i začelni zid, svladavala velika visina dvorane, posebno na reprezentativnom katu. U ovoj palači sačuvani su gotički nosači odmorišta toga bez sumnje drvenog stubišta, koje se nakon potresa premješta u prostor kanala. U Kabužićevoj renesansnoj palači prve dvije etaže povezuju se sa stubištem koje je unutar perimetra, štoviše ono se balustradom otvaralo u saloću prvoga kata, a potom se prebacuje iza začelja. Takvo renesansno rješenje ima i palača Skočibuha, kod koje je stubište smješteno u vrlo uzak prostor kanala i nije odviše prisutno u prostoru dvorana. Rijetko se kada, kao primjerice u kasnorenesansnoj palači u Restićevoj 7,

Palača Skočibuha, pilo u dvorani trećeg kata

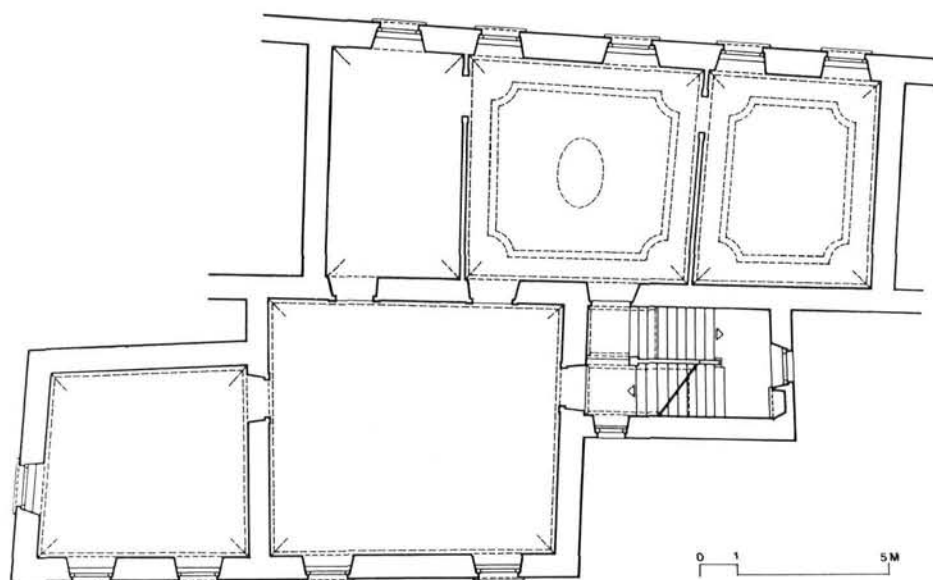
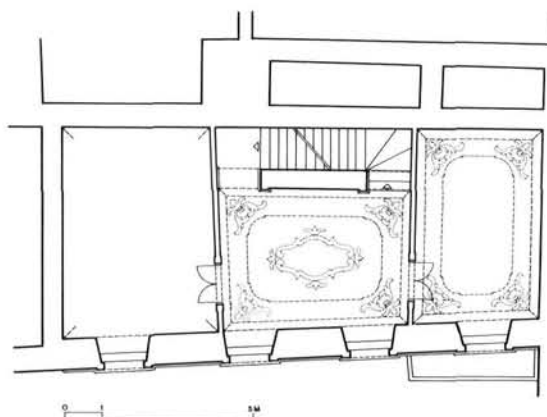
Palača Skočibuha u Restičevoj ulici 1, tlocrti prvog i trećeg kata pročelje i presjek

razvija takav tlocrtni raspored u kojem je čitava jedna božna prostorija pretvorena u stubište.¹¹⁶ U određenom smislu to predstavlja prijelaz prema onim baroknim stubištima koja će se nakon potresa izdvajati u zasebna prostorna ili građevinska tijela. Druga će se, međutim, u isto to vrijeme, polazeći od renesansne koncepcije stubišta uz začelje, povezivati s dvoranom lučnim otvorima, te nesumnjivim scenografskim efektom nadoknaditi skučenost prostora.

Potres 1667. godine ostavio je dubok trag u povijesti dubrovačke arhitekture. Obnova razorenih dijelova grada uvjetovala je intenzivnu građevinsku djelatnost, pa i sraz-

mjerno brže usvajanje ne samo novih stilskih oblika nego i suvremenije kulture stanovanja. Mnoge se palače proširuju i uključuju okolne prostore, bilo da se na njihovu mjestu podižu nove građevinske strukture ili se adaptiraju već postojeće, od potresa pošteđene. Na taj se način čak obliku posve asimetrični tlocrni rasporedi, osobito kada ista palača zaposjeda cijelu širinu dvostrukog niza jednoga bloka, uključujući i građevne čestice locirane u pomaku.

Budući da je gradsko tkivo na predjelu Pustijerne određeno rasporedom starijih ulica, samo je izuzetno ostvarena mogućnost srazmjernog osamostaljenja plastičkog tijela,

Karakteristični tlocrti baroknih palača u Ulici braće Andrijića 2 i 1 (palača Sorkočevića), prijedlog rekonstrukcije

kao što je to slučaj sa Sorkočevićevom palačom (Biskupska palača). Smještena na samom rubu spomenute četvrti, ona izbija u široki prostor ispred katedrale pročeljem koje je izloženo pogledima iz glavnih gradskih javnih prostora. Barokna faza Sorkočevićeve palače ne oblikuje samo završetak čitavog niza objekata već i prostor pred novom baroknom katedralom, unoseći sobom i novu mjeru monumentalnosti u gusto i usitnjeno tkivo Pustijerne. Utoliko njezina izgradnja predstavlja ujedno i urbanistički zahvat.

U gotovo svim preostalim gradnjama specifični prostorni uvjeti u kojima se ostvaruju novi građevinski pothvati, ali i izraženi tradicionalizam dubrovačke arhitektonske kulture, očituju se u vrlo postupnom usvajanju novih načela organizacije prostora, pa i u kontinuitetu određenih arhitektonskih motiva, koji se, međutim, ipak modificiraju u razmjerima novih stilskih shvaćanja. Osobito je karakteristično u tom pogledu rješenje vertikalne komunikacije i njezin odnos s etažnom organizacijom, dakle, položaj stubišta i njezina povezanost s prostorijama. Tradicionalnim možemo smatrati stubište smješteno uz začelje zgrade tako da visi-

nu etaža svladava jednim krakom, a prostor dvorane na svakoj etaži služi ujedno i kao odmorište do slijedećeg uspona (palača u Ulici braće Andrijića 2). Novo se stilsko shvaćanje očituje samo u interpretaciji opne između prostornih dijelova, u motivu lučnih okvira koji prostorije razdvajaju od stubišta poput simetrično oblikovane kulse.¹⁷

Znatno je stilski naprednije, pa i učestalije u 18. stoljeću, stubište osamostaljeno u zasebno arhitektonsko tijelo, kao jezgro vertikalne prostorne organizacije palače (palača Tuđizić-Ranjina-Bučić u Ulici braće Andrijića 4, 6). Iz njega se na svakoj etaži pristupa u okolne prostorije. Takvo stubište može se zbog nepravilnosti tlocrtnog oblika palače naći smješteno i bočno, kao kod Sorkočevićeve palače u Ulici braće Andrijića 1, gdje njegova složena arhitektonska struktura, sa štukaturama i dekorativnim kovanim ogradama, pokazuje da je bilo shvaćeno kao izrazito reprezentativni dio stambene cjeline.

Na prostoru Pustijerne u razdoblju baroka veoma je malo objekata izgrađeno iz temelja, a čini se da su od potresa bi-

Stubište barokne palače u Ulici od Pustijerne 4

Prikaz broda na portalu jedne palače

le sačuvane ponajviše upravo fasadne površine, ili su barem u manjoj mjeri bile mijenjane u duhu novih stilskih shvaćanja. U kamenu klesani arhitektonski elementi ranijih, prije potresa nastalih građevina, uspješno su se mogli koristiti i nakon njihova obnavljanja, pa je vrlo česta praksa da su i novoklesani elementi oblikovani po uzoru na ranije kako bi se sačuvao cjelovit izgled obnovljenih pročelja. Mogu se primijetiti tek određene promjene u ritmu otvora, osobito kada su uz portale tijesno, simetrično približeni prozori predvorja (palača u Ulici braće Andrijića 8), i još očiglednije po karakteristikama pojedinih profilacija, te formatu elemenata kojima oni pripadaju. Karakteristično je da se bitno ne proširuje repertoar arhitektonskih elemenata, i da tek njihov rječnik postaje nešto složeniji, a sintaksa slobodnija.

S razdobljem kasnoga baroka zaključuje se ujedno ovaj pregled i analiza stambene izgradnje na Pustijerni, jer kasnija razdoblja, 19. i 20. stoljeće, u ovome dijelu grada ne pokazuju neke značajnije niti prostorne niti stilske vrijednosti.

Bilješke

¹ Ovaj tekst napisan je na osnovi podataka koji su prikupljeni i obrađeni za izradu elaborata »Pustijerna« (Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb, 1984). Pri izradi elaborata sudjelovali su: prof. dr. Milan Prelog, dr. Marija Planić-Lončarić, dr. Nada Grujić, dr. Vladimir Marković, mr. Biserka Tadić, mr. Katarina Horvat i dipl. ing. arh. Ivan Tenšek.

U tekst su uvršteni i neki dijelovi objavljeni u Uvodnoj knjizi elaborata, ali su za ovu priliku drukčije strukturirani. Ovdje su našli mjesto i podaci koji u elaborat nisu uvršteni, a neke su teme za ovu priliku temeljitije razrađene. Ovaj prikaz rezultat je istraživanja koja, međutim, nisu na Pustijerni još provedena do kraja: radovi na arheološkom lokalitetu samostana sv. Tome još su u toku, druga predviđena arheološka istraživanja nisu ni otpočela, a tako ni ispitivanje zidnih površina, osim na Biskupskoj palači. Utoliko neki ovdje izneseni zaključci mogu biti naknadno dopunjeni ili ispravljeni.

Uobičajeni naziv Pustijerna za istočni dio starog dijela grada na stijenama obuhvaća područje koje na zapadnoj strani počinje s Gradićevom ulicom, a na istočnoj završava kod tvrđave sv. Ivana. Međutim, područje koje je ovdje obrađeno na zapadnoj strani počinje s Restićevom ulicom. Razlog je u tome što je predmet ovog

teksta, kao i elaborata, samo onaj dio Pustijerne koji je predložen za obnovu. Daljnja istraživanja cijeloga područja omogućiti će da se prikaže cjelovit povijesni razvoj Pustijerne. Bez namjere da to bude ovaj tekst, obrađene su tek pojedine teme koje određuju prostor i izgradnju jednog dijela Dubrovnika.

2

Vizantinski izvori za istoriju naroda Jugoslavije, tom II, obradio Božidar Ferjančić, Srpska akademija nauka, posebna izdanja, knjiga CCCXXIII, Beograd, 1959.

3

Petar Skok: *Les origines de Raguse* (Slavia X, 3), Prag, 1931, str. 466 (: Porta posterula — Stražnja vrata).

4

Milan Prelog: *Dubrovnik*, Radovi Instituta za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, br. 1/2, Zagreb, 1972.

5

Codex diplomaticus III, str. 216 (... »et domum quae est ad Pusterulam quae fuit patris ipsius Joannis, et molendinum cum suis pertinentiis...«); str. 400 (... »et domum quae est and Pusterula cum molendino et cum omnibus pertinentiis eius, quae est iuxta domum Grubiscae fratris mei...«).

6

Irmgard Mahnken: *Dubrovački patricijat u XIV veku*, SAN, Beograd, 1960, str. 261.

7

Kuća koja je vlasništvo samostana sv. Jakova od Višnjice spominje se ponovno 1382. godine, kada se uz južni gradski zid na Pustijerni otkupljuju kuće da bi se učinila ulica (ispis dokumenta navodi se u bilješci 8). Međutim, da i nema gore navedenog podatka, moralo bi se pretpostaviti da je mlin, pokretan zacijelo vjetrom, bio podignut na istaknutom položaju.

8

Mihajlo J. Dinić: *Odluke veća dubrovačke republike*, knjiga I, SAN, Beograd, 1951.

Kao vlasnici kuća na Pustijerni navode se Binčulići (str. 41: ... in domo q. Helie de Bincola; posita in Pusterola ...); Gundulići (str. 128: ... domus q. Jache de Gondola posita in Pusterla ...); Sorkečevići i Bučinići (str. 137: ... ser Blasius de Sorgo et ser Marinus Martoli de Bocignolo ... ad faciendum mundari cloacham, que est iuxta domos eorum in sexterio Pusterle ...; str. 271: ... accipiendo a ser Marino Petri de Bocignolo suum casale, positum in Ragusio in sexterio Pusterle ...); Menčetići i Ranjine (str. 215: ... quod dentur yp. XLII ser Jacobo de Mence et ser Marino de Ragnina officialibus ordinatis ad purgari faciendum rugas Pusterle ...); Bobalići i Palmotići (str. 259: ... de emondo omnia terrena et domos specialium personarum per extimam, que herent muris comunis, qui sunt ex parte maris ... incipiendo a casale S. Jacobi de Vissinića de Pusterla usque ad domum ser Micaelis de Babalio et de faciēdo unam rugam seu viam prope dictos muros comunis, excepta domo ser Nichi de Palmota, in qua habitant filii ipsius q. ser Nichi.).

9

Milorad Medini: *Dubrovnik Gučetića*, Beograd, 1953 (posebna izdanja SAN, Nova serija, knjiga 9).

I. Mahnken: n. dj. (6), str. 237, 253, 254.

Lozu Goče de Pustijerna, koja se sredinom 14. stoljeća zamalo ugasila (za kuge 1348. godine umro je i Nikolin i Simonov otac Marinče de Nicole de Goče), zastupalo je oko 1450. godine u Velikom vijeću čak devet članova.

10

Frano Kesterčanek: *Nekoliko podataka o renesansnoj palači Skočibuha-Bizarro u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1955/56, str. 240.

11

Reformationes 33, 64.

12

Consilium Rogatorum 29, 220.

Godine 1511. spominje se ponovno »slaniza prope sanctum Johannem in Pusterna deputandam pro receptaculo medicantium qui non habent ubi reclinent caput« (*Cons. Rog.* 32, 3)

13

Isto: 35, 64.

14

Osnovno obilježje takvog tipa kuće jest u tome što zadržava malu, parcelacijom određenu česticu, i što je u prostornom smislu cjelina koja u prizemlju ima spremu ili obrtničku radionicu, a na gornjim katovima stambeni prostor, povezan stubištem.

O rasprostranjenosti takve izgradnje u Dubrovniku (predio oko Rupa i Prijeko) te na izvagradoskom području opširnije: Marija Planić-Lončarić: *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980.

15

Vladimir Bazala: *Pregled povijesti zdravstvene kulture dubrovačke republike* (Dubrovački horizonti), Zagreb, 1972, str. 21.

16

Risto Jeremić — Jorjo Tadić: *Prilozi za istoriju zdravstvene kulture starog Dubrovnika*, Beograd, 1938, str. 179.

17

Distributio testamenti 13, 102.

18

Testamenta 39, 71—73.

19

R. Jeremić — J. Tadić: n. dj. (16), str. 56: 1399. godine vlada daje očistiti »gattus« (kanal) iza Gospe koji dovodi svu nečist iz kraja oko Pustijerne »od starih gradskih vrata do obale«. Godine 1408. izdana je naredba da svi oni koji stanuju »super cloachas et conductos gatti« od Vrata Pustijerne prema Gospi moraju ih potpuno očistiti. Iz 1463. godine su odredbe o kanalizaciji (kanal koji ide pravcem od katedrale do kule sv. Ivana izliva se kod Porporele). *Acta Minoris Consilii* 29, 192: 1435. godine određeno je u vezi s čišćenjem Ulice od Pustijerne »da se započne od Vrata Pustijerne i prosljedi do crkve sv. Tome«.

Reformationes 33, 7^v—8: 1407. godine u odredbi o reguliranju odvoda kišnice, vode iz najstarijeg dijela grada imale su se slijevati današnjom Strossmayerovom i Androvićevom ulicom pred katedralu (današnja Bunićeva poljana), a odatle kroz Ranjinina (Nikiforova) vrata u more.

Acta Min. Cons. 19, f. 217^v: 1475. godine naređeno je svim stanovnicima kuća koje se protežu uz gradske zidine da sagrađe nužnike u kućama, da bi te ulice bile čiste.

U današnjoj Ulici kneza Damjana Jude izgrađen je poslije 1475. godine kanal koji prihvaća kanalizaciju Pustijerne, a u more se slijeva ispod tvrđave sv. Ivana.

20

U epidemijama kuge 1348, 1371. i 1374. godine pomrlo je, po Gunduliću, 25.000 pučana i 250 vlastele; trogodišnja epidemija do 1464. godine, a pogotovo katastrofalna kuga 1526/27. godine odnijele su 20.000 pučana i 164 vlastele.

Od kuge 1526. godine pomro je i velik broj dumana po samostanima, pa tako i u samostanu sv. Tome na Pustijerni.

21

Lukša Beritić: *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, Zagreb, 1955.

O povijesti i izgledu crkve sv. Ivana nema mnogo podataka. Po njoj su, međutim, dobile ime neke obližnje građevine, prije svega srednjovjekovna četverouglasta Gundulićeva kula (a zatim i sve druge kule na tom mjestu), pa tako i slanice koje su uzastopno građene na prostoru uz crkvicu sv. Ivana.

22

Kruno Prijatelj: *Barok u Hrvatskoj* (Barok u Dalmaciji), Zagreb, 1982, str. 676, 677.

23

Consilium Rogatorum 35, 226^v, 227^v.

24

Isto: 96, 120^v; 121, 126.

25

Isto: 116, 111.

26

Na cijelom području civitas javljaju se samostani i crkve posvećeni titularima od kojih se neki na našoj obali javljaju već s ranokršćanskim građevinama (sv. Toma), a neki s bizantskim u 6. stoljeću

(sv. Teodor). Tako je u seksteriju Pustijerne, osim crkava sv. Tome, sv. Teodora, sv. Spasitelja i sv. Ivana, u neposrednoj blizini bila i crkva sv. Stjepana, a u seksteriju Kaštela samostani i crkve sv. Marije, sv. Petra, sv. Šimuna, sv. Andrije i dr.

27

Cod. dipl. III, str. 402.

28

G. Čremošnik: *Spisi dubrovačke kancelarije I* (1278—1282) JAZU, Zagreb, 1951, 30, br. 115.

Monumenta Ragusina II, str. 303.

29

Godine 1357. Nikola Lukarević oporukom daje izraditi bunar u samostanu sv. Tome »de Posterla« (*Testamenta* 4, 33—36).

Tekst jednog dokumenta iz 1380. godine upućuje svojim formulacijama na mogućnost da su tad završeni neki opsežniji građevinski radovi na crkvi sv. Tome zbog kojih je crkvu trebalo ponovno posvetiti: . . . de consecrando ecclesiam S. Thome de Pusterle ad expensas comunis, si indiget consecratione et quod officiales super laboreris comunis debeant facere fieri ipsam consecrationem (M. J. Dinić: n. dj., str. 15).

Godine 1383. dopušta se prodaja jednog posjeda u Župi »pro reparatione et aptatione domus dicti monasterii, que minatur ruinam« (isto, str. 374).

30

Reformationes 34, 44.

31

L. Beritić: *Ubikacija nestalih građevinskih spomenika u Dubrovniku*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, br. 10, Split, 1956, str. 30 (*Cons. min.* 6, 260); str. 79 (*Cons. Rog.* 7, 56).

Uz drugi podatak navedenu signaturu (*Cons. Rog.* 7, 56) nije bilo moguće provjeriti.

32

Treba imati u vidu da je prije izgradnje bastiona sv. Spasitelja južni gradski zid slijedio otprilike potez današnjih kurtina, ali izlomljenom linijom.

33

Vijeće umoljenih raspravlja o smanjenju debljine zida na onom dijelu koji je ispred kuća Kabužića, Ranjine i hospitala sv. Tome (*Cons. Rog.* 22, 205^v).

34

Te godine popravljaju se krov kuće u kojoj se nalazio »hospital apud Sanctum Thomam in Pusterna« (*Distrib. test.* 13, 102).

35

Cons. Rog. 31, 11^v: »incorporare in dicto monasterio hospitale illi contiguum et cum ipso hospitali accommodare dictam earum habitationem . . .«

36

Vijeće umoljenih »acceptando modellum dicte fabrice« odlučilo da se najprije gradi crkva o trošku samog samostana (*Cons. Rog.* 33, 48).

37

20. svibnja 1528. godine izabrana su tri senatora da obidu ženske samostane gdje su od kuge umrle mnoge dumne, među ostalim da obidu i samostan sv. Tome (R. Jeremić i J. Tadić: n. dj. /16/).

Da samostan sv. Tome živi još u 17. stoljeću, dokazuje podatak da se novi bastion, koji je izgrađen uoči potresa u njegovoj blizini, naziva u prvo vrijeme po sv. Tomi »propugnaculum super sanctum Thomam«, a tek kasnije bastion sv. Spasitelja (L. Beritić: n. dj. /31/, str. 79).

38

L. Beritić: n. dj. (31), str. 62.

39

Arhiv Blagodjelja, 3, 169^v; 3, 173.

40

Niko Đivanović: *Crkvice sv. Spasitelja u starom Dubrovniku*, Novo doba, Split, br. 326, od 24. XII. 1928.

41

Godine 1676. Stjepan Vlaho Jerinić prodao je kuću u Pustijerni, u ulici zvanj Mandalinici ulica. O granicama kuće kaže se: s istočne strane je kuća svećenika Diamanta Flaminija, s južne strane crkva sv. Spasitelja, također s južne kuća Martolice Zamanjića, a sa sjeverozapadne Općinska ulica (*Vendita Cancellariae*, 1675—1676, f. 105).

42

G. Čremošnik: n. dj. (28), 145, br. 489.

43

Mattei: *Zibaldone II*, 94—95.

44

U oporuci Marina Gučetića iz 1546. godine spominje se ženski hospital kojega je on izgradio kod Sv. Teodora (*Testamenta* 39, 71—72), što se niti s obzirom na donatora, niti na godinu gradnje ne podudara s podatkom koji donosi Matijašević. U ovoj oporuci, međutim, iz opisa doznajemo da je ubožnica namijenjena siromašnim ženama, da je u njoj smješteno pet vlastelinki, četiri pučanke, četiri žene iz bratstva sv. Lazara, tri žene koje se brinu o bolesnicima, a u prizemlju u dvije sobe živi osam žena i šest muškaraca.

45

Spominje se neki svećenik koji »adsistit et ministrat sacramenta pauperibus in duobus hospitalibus publicis« (*Testamenta* 39, 184—189).

46

Cons. Rog. 188, 62.

Ovaj »Zavod za napuštene mlade djevojke« izgrađen je 1785. godine, ali ga već 1799. godine vlada Republike ukida, da bi 1801. godine zgradu prodala bratovštini svećenika (Kosta Vojnović: *Do-datak raspravi Državni rizničari Republike Dubrovačke*, str. 71—72).

47

L. Beritić: n. dj. (31), str. 24.

Beritić naziv izvodi iz talijanske riječi varco (prolaz ili klanac). Na drugim mjestima (n. dj. u bilj. 21) riječ variches prevodi s našom riječi prijelaz. Po njemu naziv »sub varicos« odnosi se i na ulicu i na kuće izgrađene uz gradski zid.

48

Godine 1432. Malo vijeće naređuje da se popravi drvena obala luke sve do kule od Mula na mjestima gdje bude potrebno (*Cons. min.* 5, f. 186^v).

Godine 1484. Vijeće umoljenih zaključilo je da se izgradi u kamenu gradska luka. Luka će se izgraditi po nacrtu Paskoja Miličevića: lukobran, gat i obala u luci (L. Beritić: n. dj. /21/, str. 107).

49

Elaborat »Pustijerna«, knjiga V: *Sorkočevićeva (Biskupska) palača* (istraživanja su vodili i tekst napisali: dr. Vladimir Marković i dr. Igor Fisković).

50

Duro Basler: *Jedan zid stare dubrovačke tvrđave*, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960.

S obzirom na tehniku gradnje autor teksta zaključuje da je taj zid nastao u tradiciji helenističkog graditeljstva, ali istodobno izražava sumnju da u vrijeme 5.—7. stoljeća može u Dubrovniku biti sagrađen zid takve kvalitete.

51

Rezultati istraživanja provedenih 1981. godine na lokalitetu sadašnje Muzičke škole, što uključuje i crkvu sv. Petra Velikog, a podvodstvom dr. Nenada Cambija izneseni su u elaboratu »Područje Muzičke škole« (Centar za povijesne znanosti, Odjel za povijest umjetnosti, Zagreb, 1981); o nalazima dubrovačke katedrale govori niz izvještaja koji prate istraživanja (voditelj: Josip Stošić).

52

Već navedeni spis Konstantina Porfirogeneta govori o tome da se grad, šireći se, opasivao bedemima. Utvrđenost Dubrovnika posebno potvrđuje i činjenica da polovicom 9. stoljeća grad opsjedaju Saraceni više od petnaest mjeseci ne uspjevši ga zauzeti.

- 53
L. Beritić: n. dj. (21), str. 15—20.
Svi stari kroničari i povjesničari slažu se da je pri obzidanju Pustijerne početkom 9. stoljeća sa strane mora sagrađen novi zid od sadašnje tvrđave sv. Ivana do Sv. Margarite. Stari zid koji je za tvaraо grad prema istoku prije obzidanja Pustijerne išao je prema tome od Sv. Margarite do Vrata od Pustijerne, koja su po Beritiću bila na području stare nadbiskupije (svodovi u Ulici Stjepana Gradića). Novi gradski zid izgrađen »u kamenu i kreaču« išao je dakle od Sv. Margarite po morskim klisurama do sadašnje tvrđave sv. Ivana, a potom obalom uz luku do trga pred današnjom katedralom, da bi se spojio kulom Vrata od Močvare i nastavljajući se na zapad, sa stariim zidom kod Vrata od Pustijerne.
U vrijeme gradnje ovog zida Restić stavlja i utemeljenje tvrđave sv. Ivana. Anonim i Ranjina još i ranije. Ukoliko je prvobitna kula i bila na tom po grad i luku važnom položaju, tada je bila od drveća. Restić i Ranjina stavljaju u godinu 1266. gradnju četiriju kula za obranu luke. Beritić misli da među njima nema nijedne kule koja bi s istočne strane zatvarala luku, što je teško vjerovati.
- 54
Cod. dipl. IV, str. 547, 548: (. . . Qui prenomiatu antiquus murus con finat inter domum que fuit Grubesse de Gundula que est de filia eius Boni et uadit usque ad occidentalem cantonem porte comunis Ragusii que est in Pusterula . . .).
- 55
Beritić (n. dj. /21/, str. 14) u vezi s gore navedenim dokumentom donosi i neke pogrešne zaključke. Ne ulazeći ovdje u pitanje smještaja Vrata od Pustijerne, neispravnim smatramo lociranje kuća Grubiše i Ivana Gundulića na današnju Gundulićevu poljanu. U navedenom dokumentu nigdje nije izrijekom navedeno s koje strane zid graniči s kućom Grubiše Gundulića, pa je Beritić proizvoljno zaključio da je to sa sjeverne strane. Međutim, na osnovi ranije citiranih dokumenata (bilj. 5, 7, 8) proizlazi da je kuća Ivana Gundulića (koja je do kuće Grubišine) ona ista kuća koja se, postavši vlasništvo samostana sv. Jakova od Višnjice, spominje u vezi s probijanjem ulice uz južni gradski zid 1382. godine. Prema tome, komad starog zida koji se spominje 1254. godine nalazi se sa sjeverne strane kuće Grubiše Gundulića; kuća Grubišina je najvjerojatnije bila u središnjem dijelu bloka koji je sada između Stuline i Gradićeve ulice, a kuća Ivana Gundulića južnije od nje, na samom južnom kraju bloka.
- 56
Monumenta Ragusina I, 224—226.
- 57
Godine 1350. spominje se u jednom dokumentu o utvrđivanju dijela zidina oko luke jednog Gundulića. Nije isključeno da je i u ovom slučaju i u popisu stražarskih mjesta četiri godine ranije riječ o istom objektu, možda kući-kuli, kojom je na istočnom kraju završavao tako utvrđen gradski zid s južne strane luke. (*Mon. Rag. II*, 112—113: . . . Item de faciendo imbordescari incipiendo a domo Nalis de Gondola usque ad molum in illis locis, qui videbantur fore ombordescari . . .)
Budući da u genealoškim tabelama roda Gundulića nema nijednoga koji bi se tako zvao, možda je riječ o grešci pri prepisivanju; dva su, međutim, Gundulića živjela u 14. stoljeću po imenu Vallius.
- 58
Liber viridids, pogl. IX; *Mon. Rag. II*, 292; L. Beritić: n. dj. (21), str. 26.
- 59
L. Beritić: n. dj. (31); Josip Lučić: *Prošlost dubrovačke Astoreje*, Dubrovnik, 1970.
- 60
Marija Planić-Lončarić: *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb, 1980.
O tipu »kuće-kule« posebno: *Bologna, centro storico*, Bologna, 1970; C. Fisković: *Romaničke kuće u Splitu i Trogiru*, Starohrvatska prosvjeta, Zagreb, 1952; C. Fisković: *Prvi poznati dubrovački gradijelji*, Dubrovnik, 1955.
- 61
Analizu bloka između Ulice Đure Baljivija i Restićeve ulice izradila je dr. Marija Planić-Lončarić (Elaborat »Pustijerna«, knjiga IV).
- 62
Tipološka obilježja oba objekta pripadaju jednom znatno ranijem vremenu nego njihova stilska obilježja. Pri isticanju njihova obrambenog karaktera treba voditi računa o vrlo ranom postojanju katedrale i prema tome neznatne obrambene funkcije sjevernog zida Pustijerne na dijelu između Vrata od Močvare i Vrata od Pustijerne.
Ono što postaje vjerojatno već rano poticajem za gradnju takvih kula u gradu jest njihova simbolička funkcija. Svakako je to i razlogom njihova pripajanja velikim kasnijim palačama: i renesansnoj u Restićevoj 7, i baroknoj u Ulici od Pustijerne 4.
- 63
U razdoblju ranog srednjeg vijeka »kontrolirane« ulice postoje i u Dubrovniku; bila je takva ulica između Fontika i Kneževa dvora.
- 64
Milan Prelog: *Dubrovački Statut i izgradnja grada (1272—1972)*, Peristil 14/15, Zagreb, 1971.
- 65
Godine 1351. godine Malo vijeće zaključuje da se kuće koje se nalaze na Mulu izvan gradskog zida poruše, te da općina plaća namam za njih sve dok ih opet o općinskom trošku ne sagrađi (*Mon. Rag. II*, 129). Godine 1386. Veliko vijeće zaključuje da se za općinu uzme kuća Petra Lisne koja je uz gradski zid u blizini kule od Mula (*Ref. 26*, 140).
- 66
Gradnja kule od Mula spominja se u odlukama Vijeća umoljenih 150. i 1351. godine, 1360 i 1361. godine, pa i poslije, 1438. godine, jer su osim dogradnji česti i popravci njezina potporna koji strada od udara mora. Uz veliku kulu od Mula spominje se i mala kula (toreta) u kojoj se od 1448. godine nalazi vitlo lanca koji je zatvaraо luku. Godine 1470. gradi se nova toreta kula — polukružni bastion.
Godine 1418. odlučeno je da se Vrata od Mula premjeste visoko, tako da se otada u kulu iz grada moglo doći jedino preko hodnika na gradskom zidu, koji je na ovome dijelu iste te godine također povišen. Stara, niža vrata su zazidana. Međutim, 1428. godine naređeno je da se u blizini kule od Mula, do malih vrata koja su tu stajala, učine nova vrata. Ona i danas postoje u predvorju tvrđave sv. Ivana (L. Beritić: n. dj. /21/, str. 25—97).
- 67
Godine 1408. (*Ref. 33*, 64), a zatim 1409. godine (*Cons. min.* 15, 48) spominje se »cantonata apud sanct m Johannem« i »cantonata ad molum«. Godine 1410. Malo vijeće odlučuje da se otpočne s radovima na kuli koja je u Ulici od Pustijerne i da se ona napravi kakvom je i prije bila (*Ref. 33*, 153^v). Godine 1414. Malo vijeće odlučuje da otpočne radovi na gradskim zidima počev od ugla Sv. Ivana (*Ref. 34*, 127^v). Godine 1428. naređuje se popravak ugla Mula, odnosno barbakana kule Jakova Gundulića (*Cons. min.* 4, 155: . . . reparari facere cantonatum Moli sive barbicanus turris ser Jacobi de Gondola . . .), što se ponavlja 1431. godine (*Cons. min.* 5, 110^v) i 1436. godine (*Cons. min.* 7, 36^v: . . . aptari face-re . . . cantonatum turis sancti Johannis post murum moli . . .).
- 68
Godine 1500 Vijeće umoljenih donosi odluku da se popravi i učvrsti zid sa strane mora kod Sv. Ivana, gdje se nalazile slani-ce (*Cons. Rog.* 28, 180^v). Na to Malo vijeće donosi odluku o popravku ugla gradskog zida kod Sv. Ivana i o pregradnji u okrugao oblik prema prijedlogu Paskoja Miličevića (*Cons. min.* 26, 254).
- 69
Cons. Rog. 50, 161; *Cons. min.* 42, 66.
- 70
Malo vijeće najprije naređuje rušenje jednog dijela kuće Vuka Bobaljevića, koja je smetala gradnji novog zida; zatim, da se od kule kojoj su zidovi podvostručeni gradi novi zid sve do novog zida kod Sv. Margarite; kad novi zid bude gotov, da se stari ruši kako je to kod kuće Vuka Bobaljevića učinjeno; zatim, da se zid kod Sv. Stjepana udvostruči do širine od 7 palma; i konačno, da se novi zid povisi do kruništa (starog zida ili kula) i da se završi kruniština. Godine 1419. naređeno je da se završi zid od kuće Miha Bobaljevića od Sv. Margarite (L. Beritić: n. dj. /21/, str. 40—41).
- 71
Godine 1450. naređuje se Mihom Bobaljeviću i Dimitru Ranjini da

uklone drvene kućice koje su sagradili u gradskim kulama u blizini svojih kuća (*Cons. min.* 12, 153^v). Te su kule, naime, bile prema gradu otvorene.

72

L. Beritić: n. dj. (21), str. 135 (donosi se odluka da se u Pustijerni u zidu prema pučini učini nekoliko otvora za bombe); str. 169 (1617. godine vojni graditelj Mihajlo Hranjec zalaže se za bolje utvrđivanje zidina i izgradnju bastiona koji bi flankirao najnezaštićeniji dio zidina od tvrđave sv. Ivana do kule sv. Margarite).

73

Isto: str. 180, 184.

74

Bastion sv. Spasitelja građen je prema modelu koji je izradio guverner oružja Marin Držić. Po tipu to je tzv. »prazni bastion« koji umjesto ispunjene unutrašnjosti ima velike presvođene prostorije s otvorima za topove.

Bastion sv. Spasitelja obradila je mr. Biserka Tadić (Elaborat »Pustijerna«, knjiga I).

75

L. Beritić: n. dj. (31); n. dj. (21), str. 116, 122, 48, 50.

76

Cons. min. 16, 217^v.

Menčetići se obvezuju izvesti sve radove o svom trošku i uz to platiti, kao što je uobičajeno, 50 perpera, jer zid je bio općinsko vlasništvo.

77

Godine 1358. donesena je odluka »de claudendo portas que sunt inter ad marinam . . .« i o zatvaranju prozora na kućama koji su tako nisko da se mogu uz njih postaviti ljestve . . . (*Liber viridis*, c. 4).

Godine 1360. zaključeno je »quod nullus audeat aperire nec face- re aperiri alique finestra nec foramen fieri facere de novo circha terram« . . . (isto: pogl. 17).

Godine 1424. Malo vijeće dopušta Tomi Lukareviću da na zidu svoje kuće nad lukom otvori jedan prozor koji mora imati jaku rešetku (*Cons. min.* 3, 157).

78

Godine 1320. Vijeće umoljenih izglasalo je da treba s terase kuće Đurđevića napraviti drvene stepenice na terasu Kabužića. Od terase Marina Kabužića do Sv. Tome da na zidu nema obilaznih hodnika, ni malih svodova koji drže hodnik, te ih valja učiniti (*Cons. Rog.* 2, 137^v–138^v).

79

Godine 1359, pošto su godinu dana ranije po nalogu Velikog vijeća bila zazidana sva gradska vrata izuzevši četvera glavna (Vrata sv. Luke, Vrata od klaonice, Vrata od Pila, Vrata od Ponte), ponovno je dozvoljeno da se otvore Ranjinina vrata uz uvjet da dobiju jake vratnice (*Lib. vir.* c. 11: »porta que est sub domo que fuit Nifiori de Ragnina«).

Godine 1418. naređeno je da se vrata drže zatvorena (*Cons. min.* 1, 209^v: »Captum fuit de claudendo et serrando portam illorum de Nifficoro, ita quod stent clause et serrate«).

Godine 1422. odlučeno je da se ključevi Ranjininih vrata predaju vratarima Vrata od Ponte (L. Beritić: n. dj. /31/, str. 31).

80

L. Beritić: n. dj. (21), str. 26.

81

Mon. Rag. IV, 17.

82

Vode iz najstarijeg dijela grada imale su se slijevati današnjom Strossmayerovom i Androvićevom ulicom pred katedralu (današnja Bunićeva poljana), a odatle kroz Nikiforova vrata u more (*Ref.* 33, 7^v–8). Teško je, međutim, pretpostaviti da bi se voda od katedrale vodila sve do središnjeg dijela poteza »sub varicos«, gdje Beritić locira Ranjinina vrata, i da bi se ondje, usred luke, izlivala u more. Možda je logičnije očekivati ta vrata nešto zapadnije, to više što je posve nejasno kako je prije izgradnje novoga gradskog zida prema luci bio riješen spoj s onim krakom zida koji je išao do Vrata od Ponte (zapadnije od današnjih).

83

Lukša Beritić smatra da ostatak Ranjininih vrata predstavlja romanički luk u prizemlju kuće u Bandurevoj ulici 1. Zaključak donosi na temelju odluke Vijeća umoljenih iz 1475. godine da novi gradski zid tanji u gornjoj zoni za jedan lakat sučelice hospitalu, te susjednih kuća koje su pripadale Kabužiću i Ranjini (L. Beritić; n. dj. /31/, str. 31).

Nasuprot objektima u Bandurevoj ulici 1, u Ulici kneza Damjana Jude 4, nasuprot vrtu (a to je nekad također bila izgrađena čestica) i objektu u Ulici kneza Damjana Jude 6, 8 (gdje se nekad nalazio hospital sv. Tome) zid je uistinu nešto tanji. Međutim, kuća u Bandurevoj 1 ima Kabužićev grb, a nije isključeno da je u blizini bila još neka kuća Ranjina (kao što su u bloku između Ulice Đure Baljivija i Braće Andrijića Ranjine imali na kraju 15. stoljeća dvije velike palače).

84

Cons. min. 19, 165^v.

Po Beritiću ta bi vrata bila jedan zazidani luk između tvrđave sv. Ivana i prve kuće do nje u Ulici kneza Damjana Jude.

85

Cons. Rog. 21, 22.

Određena je i visina novoga zida: prvo, da bude jednako visok kao i zid »antiquus civitatis super portum — cassum«; drugo, da bude visok 16 lakata. Vijećanjima nisu smjeli prisustvovati vlasnici kuća nad lukom.

86

Cons. Rog. 22, 205^v; 22, 168.

Za vrijeme gradnje donesene su odluke o smanjenju debljine zida na dijelu gdje je »domus illorum de Caboga et domus Nicole D. de Ragnina et hospitale«.

87

Godine 1505. zaključeno je u Malom vijeću da svi oni koji imaju prozore ispod prijelaza (sub variches), kroz koje bi se moglo prijeći na predzide, ili moraju na njih staviti rešetke ili ih zatvoriti (*Cons. min.* 28, 231).

Godine 1509. isto Vijeće naređuje da se zazida otvor u zidu kod kuće Nikole Ranjine (*Cons. min.* 30, 24).

Godine 1557. naređeno je da se svi prozori moraju zatvoriti dvostrukim željeznim rešetkama, a prozore samostana sv. Tome zatvorit će na račun općine. Vlasnici kuća moraju zatvoriti i odvode voda koji padaju na ulicu (*Cons. Rog.* 53, 328).

88

Za istraživanja Kneževa dvora, koja su provedena u jesen 1982. godine (u toku sanacijskih radova), otkriven je potez gradskog zida u sjeverozapadnom dijelu Dvora (prostorija »Ragusine«) i ispred njega, odnosno ispred zgrade Općine. Zapadni kraj zida presječen je kanalizacijom koja od Divone ide prema katedrali, a istočni kraj će se možda pokazati u prostorijama Kazališta (radovi u toku).

89

Cons. min. 21, 182.

90

L. Beritić: *Urbanistički razvitak Dubrovnika*, Zagreb, 1958, str. 18.

91

Mihajlo J. Dinić: n. dj. (8), str. 182.

92

Ref. 28, 17; 29, 4; 30, 24.

93

Da je zaista riječ o ulici dokazuju zazidani otvori na zapadnoj stijeni južnog dijela Sorkočevićeve palače (gdje se kasnije uspostavila renesansni ulaz s predvorjem), a u dubini mnogo većoj od sadašnje razine tla i popločenja koje je dovedeno u ravninu s Ulicom od Pustijerne.

94

Ulica treba biti široka 5 lakata, tj. 2,56 cm (*Cons. Rog.* 21, 22).

95

Cons. min. 20, 188^v: zaključak iz 1477. godine.

96

L. Beritić: n. dj. (90), str. 20.

97

Mihajlo J. Dinić: n. dj. (8), str. 259 (otkupom se počinje od kuće samostana sv. Jakova na Višnjici, a završava kod kuće Mihaela Bobalića . . .).

98

Na zapadnom kraju Pustijerne prekinut je tok Gradićeve ulice (nekad je to bila Stražnja ulica, koja se spominje 1329. godine u vezi s rušenjem vanjskih stepenica. Godine 1590. Junije Gradić uređuje na tom dijelu, u neposrednoj blizini crkve sv. Stjepana, svoj veliki renesansni vrt. Možda je južni dio ulice već i ranije postao privatnim posjedom i bio izgrađen.

99

L. Beritić: n. dj. (90), str. 36.

Dio Stajeve ulice zaposjeda već i barokni vrt Sorkočevićeve palače u Bandurevoj ulici (br. 5 i 7), koji se nakon potresa formirao na prostoru srušenog samostana sv. Tome i drugih objekata.

100

Dubrovački Statut (Monumenta historico-juridica Slavorum Meridionalium, vol. IX. Liber statutorum civitatis Ragusii compositus anno 1272. Ed. V. Bogišić et C. Jireček, Zagabriae XCIV. Izdanje JAZU). Odredbe koje se odnose na izgradnju grada nalaze se pretežno u petoj knjizi Statuta. Korišten je prijevod prof. Zdravka Šundrića.

101

Regulacijom iz 1296. godine (za predio Prijeko) određuje se širina kanala između kuća (76,8 cm). Takvi su kanali dijelili i nizove već izgrađenih kuća na Pustijerni. Zvali su ih »gatti«, »gotales« ili »strictura«. U novim dijelovima grada trebali su biti pokriveni. Ti međuprostori dokidaju se 1378. godine (u odredbama za izgradnju Garišta); nad već postojećim kanalima ne smiju se otvarati prozori, a stari se moraju zazidati (A. Solovjev: *Liber omnium reformationum civitatis Ragusi*, XIX, pogl. IV).

102

Riječ je o jednostruko izgrađenom nizu objekata naslonjenih o gradski zid koji su zadržali srednjovjekovne izdužene čestice odvojene kanalima. Istočni kraj niza, gdje je nekada bio hospital sv. Tome, razlikuje se po znatno smanjenoj dubini čestica.

103

Na Pustijerni, kao ni na području čitavoga grada, nema mnogo ostataka romaničke stambene izgradnje, pogotovu reprezentativnog sloja. Ipak, spomenut ćemo ovdje sačuvano pročelje romaničke palače u Ulici kneza Hrvaša (zapadni dio Pustijerne), tzv. kulu Romano, ostatak većeg sklopa čije je mjesto zauzela barokna palača. Jedan prozor na začelju Kabužićeve palače u Bandurevoj ulici 3 pripada također ovom razdoblju, a daljnja će istraživanja (nakon otvaranja kanala i skidanja nanosa žbuke sa stijena) otkriti vjerojatno još takvih fragmenata.

104

Na takvoj čestici gradi se i Ranjinina palača pod kraj 15. stoljeća, zadržava je i renesansna izgradnja (što potvrđuje struktura ziđa u prizemlju mnogih i kasnijih objekata), a nasljeđuju i barokne palače. Od tih dimenzija odstupa samo najjužnija čestica niza.

105

Na snimku iz Bečkog ratnog arhiva iz 1832. godine i na austrijskoj katastarskoj karti iz 1837/76. godine vidi se da je na dijelu između Ulice braće Andrijića i Baljivijeve istočna čestica još dio javne površine; uz Ulicu kneza Damjana Jude u to su vrijeme bila četvera vrata, a ista katastarska karta s potpunom točnošću javlja i ortogonalni raster barknog vrta Sorkočevićeve palače.

106

Ispis dokumenta koji donosi podatke o ovoj kući navodi se u bilješki 5.

O mlinovima na vjetar općenito se dosad malo pisalo, premda podataka o njima, i to ranih, ima, pogotovu na području otoka srednje Dalmacije.

U Dubrovniku se spominju još neki mlinovi: 1378. godine u odluci o rušenju kuća u blizini grada navodi se izričito toranj mlina Parve Cathena (*Mon. Rag. IV*, 157). Godine 1426. spominje se zgrada mlina blizu zapadnog ugla samostana sv. Marije (L. Beritić: n. dj. /21/, str. 47).

107

Sačuvano je samo pročelje rastvoreno velikim portalima i prozorima koji su zacijelo odgovarali višedijelnoj podjeli prostora.

108

C. Fisković: n. dj. (60), str. 74—78.

109

Trodijelna tlocrtna shema i termin »piano nobile« potječu iz venecijanske palače koja, kada se razvija u širinu i ako je smještena uz kanal, ima redovito reprezentativne dvorane na prvom katu. Jednako se i u ljetnikovcima koji i nemaju drugog kata, a samo rijetko potkrovlje, reprezentativna dvorana nalazi u prvom katu.

110

O palači Ranjina pisali su: Zdravković, Živanović, Vuković: *Tri stare dubrovačke palate*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, 1952; Maja Nodari-Krstelj: *Dubrovačka stambena arhitektura XV i XVI stoljeća*, Dubrovnik 4, 1979; Katarina Horvat u elaboratu »Pustijerna«, knjiga III.

111

Posljednji rastvoreni kat ove palače jedan je od rijetkih primjera građevinskog oblika kojega je u doba gotike vjerojatno bilo kod mnogih palača. Još i sada su vidljivi tragovi otučenih konzola i zazidani otvori u gustom ritmu kojima je poput velike lože završavala gotička palača na Prijekom 10 (Isusovića). Zacijelo su upravo takvi krhki, prozračni dijelovi u potresima najviše stradavali i više nisu na mnogim mjestima bili obnovljeni.

112

C. Fisković: *Naši graditelji i kipari XV i XVI stoljeća u Dubrovniku*, Zagreb, 1947.

113

F. Kesterčanek: *Nekoliko podataka o renesansnoj palači Skočibuha-Bizzarro u Dubrovniku*, Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, Dubrovnik, 1955/56.

114

Od predvorja, gdje je kruna bunara, pilo i ograda stubišta, pa do velikog kamenog pila u dvorani trećeg kata, kameni namještaj su izradili domaći klesari, među kojima Josip i Ivan Andrijić.

115

Oblici prozora kakvi se javljaju na pročelju palače Skočibuha česti su u doba visoke renesanse (u Italiji to znači već u prvoj polovici 16. stoljeća) kako u Rimu ili Firenzi, tako i u Veneciji. Međutim, naglašen plasticitet zidnog platna postignut gustim redanjem prozora svojstven je venecijanskoj renesansnoj arhitekturi Sansovinova kruga.

116

Takav položaj stubišta vrlo je čest, međutim, u ladanjskoj arhitekturi s kraja 16. i u 17. stoljeću (ljetnikovci Mirinovo i Bozdari u Rijeci Dubrovačkoj).

117

Tradicionalna postava stubišta iznimno se koristi i u promijenjenim uvjetima organizacije palače, kada ona zaposjeda čestice u oba djela dvostrukog niza (palača u Ulici braće Andrijića 8). U tom slučaju uspostavlja se drukčiji odnos između stubišta i prostora, jer se u prostorije začelnog dijela palače pristupa kroz vrata, pa one nisu rastvorene prema stubištu, kao što je to dvorana u pročelnom dijelu. Taj primjer može se nazvati »prelaznim« oblikom između na tradiciji utemeljenog rješenja i novog tipa stubišta.

Summary

Nada Grujić

Dubrovnik — Pustijerna Researching one historical segment of the City

Pustijerna is that part of Dubrovnik which was originally the suburb of the oldest settlement on the southern cliffs, and was mentioned by Porphyrogenetes as early as the first half of the 10th century. The early forming of Pustijerna was certainly prompted by the vicinity of the harbour, attracting people of various professions connected with seafaring, shipbuilding and trade. This part of the city in fact became the centre of the new trading aristocracy. In the thirteenth century documents mention house-owners among the richest patrician families, and traces of 14th century housing have survived in fragments. The construction of representative buildings was particularly intensive in the 15th and 16th century. Pustijerna was luckier in the earthquake of 1667 than other parts of the town: some of its gothic and renaissance mansions withstood the tremors. Those that were damaged were incorporated into larger baroque complexes. Many palaces built in this way in the late 17th and throughout the 18th century bear evident traces of earlier construction and represent exceptionally felicitous architectural solutions. In the centuries which followed, owing to a protracted crisis of the city, and changes of population structure which were particularly marked in this part of town, the quality of new construction deteriorated rapidly. During the late 19th century and in this century many of these dwellings — the most valuable residential houses in Dubrovnik from the historical point of view — were disfigured, and many of their original features demolished.

The locality of Pustijerna is determined by its position — it is situated on the easternmost part of the cliffs and girt on the outside by the fortified walls. Inside, it is determined by a network of communications and the division into blocks and plots which in this part of town was carried through before the 12th century. Such an early date of urban regulation makes Pustijerna a monument of urban building of the first order.

Its ring of fortifications is mentioned very early in various documents. However, the fortifications themselves underwent the greatest changes: at their eastern end, where old towers were incorporated into Fort St John in the 16th century; in their northern part where a new wall was erected between the city and the harbour in the late 15th century; and in their southern part where the bastions built in the 17th century abolished all the medieval towers. The basic grid of streets was kept, even throughout the periods of most intensive rebuilding, and changed very rarely. The entire district consists of elongated blocks of double rows of houses with canals in between; the houses flanking the old wall facing the harbour are an exception. The width of the block differs only at the point where it is expected that the remains of the old monastery of St Thomas will be found. The archaeological digging has not been completed, but it will certainly also reveal new data regarding the urban regulation. The small square plots, characteristic of the first phase of urban development were

added up into larger ones in the romanesque, and especially in the gothic and renaissance periods, but always within the limits of the original house rows. After the earthquake of 1667 individual mansions spread to include the plots of damaged or collapsed buildings; at this point they were not limited to one row, but included the width of an entire block. This disrupted the old urban order which had been observed for such a long time, even converting some sites, on which houses had been destroyed, into gardens.

In some chapters of this paper analyses of localities and buildings had to rely on written sources, as whole series of successive reconstructions in some parts of Pustijerna have wiped out the traces of earlier layers. In the case of localities which have not been researched yet, the reader is referred to available archive materials.

The material traces which testify about construction in Pustijerna through the centuries are mainly found in dwellings, the most valuable buildings of this area. Chronologically they cover a wide span from romanesque to baroque. Socially and economically they range from monumental mansions down to modest homes of commoners. Owing to their complex spatial organization, the representative dwellings most clearly reflect the changes and differences between several historical-stylistic periods, and it is on them that the research has concentrated most.

The romanesque and early gothic layers have been preserved only in fragments. The earliest completely preserved mansion is late fifteenth century gothic, and marks the point from which full research is possible. The spatial organization of gothic, and even renaissance mansions was determined by the size of the respective plots, integrated into a dense pattern of housing, so that three-part floor plans with a central room and smaller side rooms were not common.

These buildings have reduced and asymmetrical interiors, but their gothic facades have symmetrically arranged windows. The vertical division is characterized by the grading of rooms according to size and height, as well as purpose and decoration (eg the Ranjina palace). The late 15th century and early 16th century were marked by a mixed gothic—renaissance style which did not introduce greater spatial changes. In the second part of the 16th century pure renaissance forms began to dominate; the rhythm of the facades was more harmonious, and there was less difference in window size (Kabužić palace). The Skočibuha mansion is exceptional owing to its very plastic facade and to the overall quality of its construction which makes it the most representative example of Dubrovnik housing architecture. Between the gothic and baroque period the basic floor plans did not change, except when the fusions of earlier structures resulted in quite irregular plans, and the position and role of the staircase did vary. In gothic buildings the staircase is enclosed by the perimetric walls, in renaissance buildings it was moved into the canal area, while in baroque palaces the staircase became the central point of vertical spatial arrangement, finally becoming a separate element of the construction. In this area of the city the baroque mansions do not have facades of exceptional quality except the Sorkočević (Diocesan) palace, which introduced a new measure of monumentality and even interfered with the city plan. In the baroque period few mansions were built from scratch, and their massive stone parts often repeated some older forms in order to retain stylistic unity. In this part of the city no remarkable construction was undertaken in the course of the 19th and 20th century.